

Вступ

Методичні вказівки призначені для здобувачів фахової перед вищої освіти усіх спеціальностей денної форми навчання, які вивчають освітній компонент «Українська мова».

В основу цього практичного курсу покладено новий підхід до вивчення української мови, що передбачає забезпечення надання якісних освітніх послуг здобувачам і як результат всебічний розвиток компетентної мовної особистості, яка відзначається високою мовленнєвою культурою; формування навичок комунікативно виправданого користування засобами мови в різних життєвих ситуаціях з обов'язковим дотриманням мовних норм та мовленнєвого етикету; вироблення вмінь за лексемами й граматичними формами пізнавати національне світосприймання, ментальність рідного народу. Вивчення мови спрямовано не стільки на запам'ятовування здобувачами системи правил, скільки на розуміння закономірностей, їх функціонування та формування комунікативних умінь і навичок.

Головними завданнями практичних занять є:

- виховання свідомого прагнення до вивчення української мови;
- вироблення у здобувачів компетенцій комунікативно виправданого користування засобами мови в різних життєвих ситуаціях;
- ознайомлення з мовною системою як основою формування мовних умінь і навичок — орфоепічних, лексичних, граматичних, правописних, стилістичних;
- формування духовного світу студентів, цілісних світоглядних уявлень, загальнолюдських ціннісних орієнтирів, прилучення через мову до культурних надбань українського народу і людства в цілому.

Здобувачі через систему практичних занять мають навчитись:

розрізняти мовлення правильне і ненормативне, комунікативно недоцільне;
визначати нормативне і ненормативне використання мовних засобів у текстах різних стилів мовлення;

аналізувати тексти розглянутих стилів мовлення з погляду змістовності, логічності, точності, виразності, доцільності мовлення;

складати власні усні й письмові висловлювання;

дотримуватися норм української літературної вимови;

визначати і виправляти допущені в усному мовленні орфоепічні та орфографічні помилки;

дотримуватися лексичних норм української літературної мови;

дотримуватися словотворчих норм сучасної української літературної мови.

Серія практичних навчальних занять охоплює найважливіші аспекти розділів програми курсу «Українська мова»

Зміст

1. Орфографічна норма. Правопис префіксів, правопис суфіксів
2. Написання складних слів разом, окремо, з дефісом
3. Написання **не, ні** з різними частинами мови
4. Лексична норма. Лексична помилка. Лексичне значення слова. Слововживання. Синоніми, антоніми, пароніми. Найпоширеніші випадки порушення лексичної норми. Лексикографія. Основні типи словників.
5. Основні групи фразеологізмів, багатозначність, синонімія й антонімія фразеологізмів. Уживання слів у фразеологізмах відповідно до їхнього стилістичного забарвлення
6. Риторика як мистецтво, наука й навчальна дисципліна. Мовленнєва ситуація. Особистість мовця. Аудиторія. Види слухання.
7. Текст як одиниця спілкування. Етапи підготовки тексту виступу. Види читання і записування тексту виступу
8. Ефективність мовлення. Стратегія і тактика мовленнєвої поведінки. Комунікативний намір. Мовленнєвий вчинок.
9. Будова слова. Спільнокореневі слова і форми того самого слова. Способи творення слів
10. Самостійна робота №2. Орфографічна норма. Лексична норма. Будова слова. Словотвір.
11. Морфологічна помилка. Іменник. Рід іменників. Іменники, що мають лише форму однини або множини.
12. Складні випадки відмінювання іменників. Словозміна іменників IV відміни. Особливості кличного відмінка.
13. Прикметник. Відмінкові закінчення прикметників. Ступені порівняння прикметників.
14. Прислівник. Ступені порівняння прислівників. Написання разом, окремо й через дефіс прислівників і сполучень прислівникового типу.
15. Числівник. Складні випадки узгодження й відмінювання числівника.
16. Дієслово як частина мови. Форми дієслова, способи дієслова.
17. Дієприкметник як особлива форма дієслова. Дієприкметниковий зворот. Безособові форми на **-но, -то**.
18. Дієприслівник як особлива форма дієслова. Дієприслівниковий зворот.
19. Службові частини мови: прийменник, сполучник, частка. Складні випадки правопису.

1. Орфографічна норма. Правопис префіксів, правопис суфіксів

Ментальна карта пам'яті «Правопис префіксів. Правопис суфіксів»

Правопис префіксів	
Пишемо <i>пре-</i>	Пишемо <i>при-</i>
1. Префікс <i>пре-</i> пишемо в прикметниках, якщо можна замінити словом «дуже»: <i>премудрий</i> (дуже <i>мудрий</i>), <i>препоганий</i> (дуже <i>поганий</i>)...	1. Префікс <i>при-</i> пишемо у словах, що означають наближення, приєднання до чогось, неповноту дії чи ознаки: <i>приїхати, присісти; прибуття, приклеєний</i> .
2. У словах старослов'янського походження: <i>презирство, преподобний, престол</i> ...	2. Якщо є частиною кореня, а не префіксом: <i>приватний, причетний, принаймні, притаманний, прикмета</i>
3. Якщо є частиною кореня, а не префіксом: <i>президент, презент, престиж, прем'єра</i>	
Пишемо <i>прі-</i>	
Префікс <i>прі-</i> пишемо у словах <i>прізвище, прізвисько, прірва</i>	
Пишемо префікси <i>роз-, без-</i>	
Префікс <i>с-</i>	Префікс <i>з-</i>
Префікс <i>с-</i> пишемо перед буквами К, П, Т, Ф, Х (опорна фраза КаФе «ПТаХ»)	В усіх інших випадках
Правопис суфіксів	
и	<i>вуличка - вулиця, паличка - палиця</i> <i>варити -вариво, пекти - печиво</i> <i>вогник, Олин</i>
е	<i>вершечок, діжечка</i> <i>марево, зарево, мрево- винятки</i> <i>семеро, учитель</i> <i>утворений, зайчення,</i> <i>блаженний, рішення</i>
е	<i>червневий, грушевий, ситцевий</i>

	слова)	
Є	-єв-(перед м'яким подовженим <i>н, т</i> або перед <i>й</i>)	<i>життєвий, алюмінієвий, знаннєвий.</i>
О	-ов-(у прикметниках з основою на м'який приголосний і шиплячий, незалежно від наголосу, перед твердим приголосним; перед шиплячим і наголошеним закінченням)	<i>вітровий, вербовий, казковий, грошовий, гайовий, польовий.</i>

Іноді для перевірки написання ненаголошених *е* та *и* можна користуватися аналогією.

Наприклад, пишемо: *передплатник, льотчик, бо робітні́к, будівні́к; в'язальни́ця, бо робітні́ця, вагітні́ця; громадя́нин, кия́нин, львів'я́нин, бо селяні́н, міщани́н; довірли́вий, наполегли́вий, розсудли́вий, бо мовчазли́вий, кмітли́вий; напористий, промовистий, розкотистий, бо голосі́стий, барві́стий; ема́левий, сла́нцевий, сі́тцевий, бо кри́стале́вий, кві́тне́вий.*

Але така перевірка не завжди можлива і не завжди надійна.

Завдання: запишіть на картках пропущені слова в тексті.

1. На позначення збільшеної міри якості вживається префікс _____.
2. У словах **прізвище, прізвисько, прірва** вживається префікс _____.
3. Слова на позначення дії, наближення, приєднання вживаються із префіксом _____.
4. Префікс **с** пишемо перед літерами _____ (запишіть опорну фразу на «кафе «ПТaX»).
5. Буква **з** завжди пишеться у префіксах _____, _____.
6. У словах із зменшувально-пестливим значенням вживаються суфікси _____, _____, _____.

Запишіть слова, уставте пропущені букви *е, и* в суфіксах, поясніть правопис їх.

Мал..нький, вар..во, плет..во, мереж..во, Вал..н, пал..чка, ягн..чка, дочч..н, криш..чка, уст..ночка, плет..во, одн..на, харків'ян..н, сон..чко, серд..нько.

1. Завдання: на місці крапок вставте префікси з-(с-) або зі-.

1. Держава наша ...будеться і буде. 2. Душею я слова ...приймаю, із ними дихаю, страждаю. 3. Немає в житті рівних доріг, що ведуть прямісінько до високих ...добутків і слави. Шлях до них тернистий, і тільки той ...може його ...долати, хто бачить своє покликання, щастя і втіху у праці. 4. Ми всі ...братались і ...сестрились, новим овіявши старе. 5. Мала мурашка, а гори ..то чує. 6. Думай ..вечора, а починай удосвіта. 7. Краще не обіцяти, як слова не

..держати. 8. Не вклонившись, ягідки не ..рвеш. 9. За один раз дерево не ..тнеш. Вище себе не ..кочиш. 10. Солодке ..псувати легко, а гірке ..потворити нічим. 11. Кум не кум, а з черешні ..лазь.

2. Завдання : утворіть від поданих дієслів іменники із суфіксом -ив(о) або -ев(о).

Плести, місити, мережити, морозити, палити, марити, варити, пекти, сяти.

3.Завдання: підкресліть словосполучення, де потрібно вставити літеру е. З останніх букв другого слова словосполучень запишіть закінчення вислову Дмитра Павличка.

Пр..в'язав до воріт, пр...старий дід, пр...крашена ялинка, пр..страшенне місце, пр..кумедний острів, пр..дивно завмер, пр...мудрився сам, пр..глибоке озеро, пр...солоджений обман, пр...швидшена хода, пр...забутий звичай, пр...зирливий погляд, пр..вокзальний квітник, пр..швидкі кроки, пр..старкуватий кавалер, пр..мудрість віків, пр..густий ліс, пр...надна усмішка, пр..сумна пісня, пр..дорожній куш, пр...чудовий світ, пр..білена стіна, пр..білі сніги.

Ключ: «Всі народи рівні, а земля там найкраща, де вродився ти».

4. Запишіть текст, на місті крапок вставте пропущені букви.

Оз...речко окутане в...рболозом, кущами т...рниння та глоду. Кругле, як волове око, затишне, інтимне. Т...мніє задумливо й тихо осін...я вода.

Двоє кач...нят благородної кавової барви випл...вали на плесо. Молодісін...кі. Зовсім спокійно пл...вуть, ч...стять пера, ч...пурні. Із затінку випл...вають... на ряботінь сонця, оглядають...ся, ро...з...рають...ся. Помітили людей і не злякались, не ...полохались. Трохи ближче підпл...вли, і стало видно бл...скучі мачинки їхніх очат. Видно т...мнен...кі смуж...чки впродовж голівок. Почуваєт...ся, як їм щасливо в парі, як гарно обом так без...вучно пл...сти по озерцю.

5. Робота з орфографічним словником. За допомогою словника перевірити написання наступних слів.

Ф...ст...валь, пара...елі, д...ф...цит, д...тектив, р...клама, м...даль, г...рой, к...шення, пр...рода, експ...р...мент, ж...тон.

Домашнє завдання.

1. Записати жіночі імена, вставити на місце крапок, де потрібно, подвоєння літер.

Ал...а, Богдан...а, Ган...а, Ел...а, Ем...а, Жан...а, Зорян...а, Іван...а, Ірин..., Мар'ян...а, Рим...а, Роксолан...а, Світлан...а, Ульянов...а.

2. Списати прислів'я і приказки. На місце крапок, де потрібно, вставити у словах подвоєння літер.

1. Маленька праця краща за велике безділ...я. 2. Не зван...я дає знан...я, а навпаки. 3. Вола в'яжуть мотуз...ям, а людину – словом. 4. Яке корін...я, таке й насін...я. 5. Яке зіл...ячко, таке й сім'ячко.

3. Записати слова у дві колонки:

1) з подвоєними буквами, які позначають на письмі збіг однакових приголосних на межі значущої частин слова;

2) з подвоєними буквами для позначення подовжених приголосних звуків.

Багаття, беззбройний, беззахисний, безладдя, бовваніти, взуття,

володіння, віддати, оббити, кінний, ллється, ранній.

2. Написання складних слів разом, окремо, з дефісом

Пишемо разом

- складні іменники зі сполучними е, є, о, и та без них: *волевиявлення, краєвид, водогін, усядихід*;
- складноскорочені слова й похідні від них: *адмінресурс, держустанова, спецтехніка*;
- слова з іншомовними частинами **авіа-, авто-, агро-, аеро-, аква-, арт-, астро-, аудіо-, біо-, боди-, боді-** (перед голосним), **веб-, геліо-, гео-, гідро-, дендро-, екзо-, еко-, економ-, етно-, євро-, зоо-, ізо-, кібер-, мета-, метео-, моно-, мото-, нарко-, нео-, онко-, палео-, пан-, пара-, поп-, прес-, псевдо-, соціо-, теле-, фіто-, фолк- (фольк-), фоно-** тощо: *авіаквиток, біопаливо, кібергеній, метеозонд, моновістава, аудіофайл, фотозона, фонотека*;
- слова з компонентами **іно- (іншо-, інако-), лже-**: *іновірець, іношівірець, інакодумець, іношодумець; лжепророк, лжесвідок*;
- слова з першою іншомовною частиною, що визначає кількісний (*вищий від звичайного, дуже високий або слабкий, швидкий*) вияв чого-небудь: **архі-, архи-, бліц-, гіпер-, екстра-, макро-, максі-, міді-, мікро-, міні-, мульти-, нано-, полі-, преміум-, супер-, топ-, ультра-, флеш-**

: архіваріус, архидиякон, блищопитування, гіпермаркет, екстраклас, максісукня, мініспідниця, мікроорганізм, мікрохвилі, суперзірка, топменеджер, топмодель, ультрамодний, флешінтерв'ю;

- слова з першою іншомовною частиною **анти-, віце-, екс-, контр-, лейб-, обер-, штабс-, унтер-**: *антитеза, віцепрем'єр, ексчемпіон, ексміністр, контрадмірал, контрудар, оберлейтенант, штабскапітан, унтерофіцер*;
- складні слова, першою частиною яких є кількісний числівник, записаний словом, або дієслово наказового способу: *тисячоліття, стометрівка, п'ятитонка, зірвиголова, перекотиполе*;
- складні прикметники, утворені від складних іменників, які пишуть разом: *машинобудівний (від машинобудування), лісостеповий (від лісостеп)*;
- складні прикметники, утворені з іменника та узгодженого з ним прикметника: *низькопробний (від низька проба), білосніжний (від білий сніг), густолистий (від густе листя), АЛЕ усесвітньо-історичний*;
- складні прикметники, утворені від прислівника й прикметника чи дієприкметника без залежного слова: *вищезгаданий, важкозрозумілий, швидкозаморожений, високооплачуваний, густозаселений, АЛЕ трохи вище згаданий*;
- складні прикметники, утворені від числівника й іменника: *семизначний, восьмимісячний, столітній*;
- складні порядкові числівники, останнім компонентом яких є **-сотий, -тисячний, -мільйонний, мільярдний**: *трьохсотий, двохтисячний, чотирьохмільйонний, семимільярдний*;
складні кількісні числівники: *одинадцять, п'ятдесят, шістсот*;
складні прислівники, утворені з кількох основ: *босоніж, горілиць, праворуч, обабіч*.
- Пишемо окремо
- прислівники, утворені з відносних (зрідка — якісних) прикметників, що зберігають на собі логічний наголос і не зливаються в одне слово з наступним прикметником або дієприкметником: *абсолютно правильний, вільно конвертований, діаметрально протилежний, компетентісно орієнтований, науково обґрунтований, соціально активний, соціально небезпечний, суспільно корисний (бо корисний для суспільства)*;

- прикладки — видові назви, що стоять після пояснювального слова: *ріка Уж, місто Краматорськ, гора Сапун, АЛЕ Уж-ріка, Київ-місто, Сапун-гора;*
- складені числівники: *сто вісім, триста п'ятдесят два, одна сьома, чотириста тридцять перший; дві з половиною сотні, три з половиною тисячі.*

Зверни увагу!

Невідмінюваний числівник **пів** зі значенням «половина» з наступним іменником — загальною та власною назвою у формі родового відмінка однини пишемо **окремо**: *пів аркуша, пів відра, пів години, пів міста, пів огірка, пів острова, пів яблука, пів Європи, пів Чернівців, пів Італії.*

Якщо ж **пів** з наступним іменником у формі називного відмінка становить єдине поняття і не виражає значення половини, то їх пишемо **разом**: *піваркуш, південь, півзахист, півколо, півкуля, півмісяць, півоберт, півовал, півострів.*

Також разом пишемо складні слова з першою частиною **напів-, полу-**: *напівавтомат, напівкуш, напівлюдина, напівправа, напівфабрикат, напівсирій, напівпорожній; полудрабок. полукіпок, полумисок.*

Пишемо з дефісом

- складні прикметники, утворені від рівнозначних слів (їх можна поєднати за допомогою сполучника **і**): *музичнодраматичний (музичний і драматичний), польсько-український (польський і український), воєнно-стратегічний, військово-морський, АЛЕ військовозобов'язаний, військовополонений (у ролі іменника), хитромудрий, зловорожий;*
- складні прикметники з першим компонентом на **-ико, -іко**: *хіміко-біологічний, історико-краєзнавчий;*
- складні прикметники, що означають поєднання кольорів, смаків, відтінків, ознак: *синьо-жовтий, гіркувато-солоний, темно-синій, блідо-рожевий, сніжно-білий, АЛЕ жовтогарячий, червоногарячий (один колір), глухоніми;*
- складні прикметники й числівники, перша основа яких є числівником, записаним цифрою: *20-річний, 7-денний, 37-тонний, 95-метровий, 40-годинний, 7-тисячний;*
- складні іменники з першим словом, що підкреслює особливість, ознаку предмета, названого другим: *бізнес-ланч, блок-система, буй-тур, дизель-мотор, допінг-контроль, жар-птиця, інтернет-видання, козир-дівка;*

- складні іменники, утворені з двох самостійних слів за допомогою сполучного голосного **о**: *монголо-татари, угро-фіни, Австро-Угорщина*;
- прикладки після означуваного іменника, терміни й імена казкових персонажів: *лікар-ендокринолог, дівчина-грузинка; засць-біляк, Вовчик-Братик, Зайчик-Побігачик, АЛЕ красуня дівчина*;
- попередню частину складного іменника, якщо далі стоїть подібна: *аудіо- та відеофайли, радіо- й телеапаратура, тепло- й гідроелектростанції*;
- назви рослин: *люби-мене, брат-і-сестра, розрив-трава, сон-трава*;
- одиниці вимірювання чого-небудь (*кіловат-година, мегават-година*), проміжні сторони світу (*норд-вест, зюйд-ост, північно-західний, південно-східний*);
- слова-терміни, до складу яких уходить літера алфавіту: *П-подібний, Т-подібний*;
- складні слова, що означають приблизність: *день-другий, година-дві, не сьогодні-завтра, три-чотири*;
- скорочення з належними до них цифрами, числівниково-літерні найменування класів, будинків, корпусів, поштових відділень: *Ан-124, Ту-154, Як-42; 8-Б клас, будинок № 17-А*;
- ініціальну аббревіатуру, написану великими або малими літерами, з будь-яким словом: *ВІЛ-інфекція, ДНК-аналіз, ВІП-зала, е-декларування*;
- складні слова, частини яких протилежні або близькі за змістом: *купівля-продаж, розтяг-стискач; батько-мати, хліб-сіль; гидко-бридко, зроду-віку, тишком-нишком; великий-превеликий, з давніх-давен, з діда-прадіда, мало-помалу, повік-віки*.

Зверни увагу!

Два однакових іменники або числівники, один з яких має форму називного відмінка, а другий — орудного, пишемо окремо: *кінець кінцем, честь честю, чин чином, одним одна*.

Логічний диктант. Записати, знімаючи ризику й утворюючи синонімічні пари слів. Дослідити, чи всі слова є складними. Пояснити правопис їх.

1. Анти/теза, не/прияць, взаємо/допомога, все/бічний, жовто/блакитний, кисло/молочний, добро/дійний, життє/радісний, жовто/гарячий, народно/пв ісенний, загально/освітній, мікро/скопичний, кіно/зйомка, легко/важний, пів/яблуні.

2.Зоре/пад, сонце/любний, проти/лежність, мило/сердний, все/могутній, добро/вільно, золото/устий, вело/спорт, небесно/голубий, напів/грамотний, біло/сніжний, воєнно/стратегічний, військово/зобов'язаний, мало/помалу, літературно/художній.

Домашнє завдання.

№1 Визначте в кожному рядку третє зайве за написанням слово. Свій вибір обґрунтуйте.

Давним/давно, мало/помалу, кінець/кінцем.

№2 Визначте в кожному рядку третє зайве за написанням слово. Свій вибір обґрунтуйте.

Чин/чином, повік/віки, сила/силенна.

№3 Визначте в кожному рядку третє зайве за написанням слово. Свій вибір обґрунтуйте.

Авіа/транспорт, квазі/оптика, віце/консул.

№4 Визначте в кожному рядку третє зайве за написанням слово. Свій вибір обґрунтуйте.

Мікро/вага, міді/мода, мілі/вольт.

№5 Визначте в кожному рядку третє зайве за написанням слово. Свій вибір обґрунтуйте.

Машино/будівний, контрольно/вимірювальний, воле/любний.

№6 Визначте в кожному рядку третє зайве за написанням слово. Свій вибір обґрунтуйте.

Діаметрально/протилежний, різко/окреслений, ново/утворений.

№7 Визначте в кожному рядку третє зайве за написанням слово. Свій вибір обґрунтуйте.

Жовто/гарячий, сіро/голубий, молочно/білий.

№8 Визначте в кожному рядку третє зайве за написанням слово. Свій вибір обґрунтуйте.

По/перед, під/час, по\над.

№9 Визначте в кожному рядку третє зайве за написанням слово. Свій вибір обґрунтуйте.

Із/за, по/між, з/понад.

№10 Визначте в кожному рядку третє зайве за написанням слово. Свій вибір обґрунтуйте.

Віч/на/віч, де/не/де, день/у/день.

3. Написання не, ні з різними частинами мови

НЕ пишеться разом	
Правила	Приклади
з усіма частинами мови, якщо слово без не не вживається	невгамовний, неволити, негайно, непохитний, невдовзі, нестямитися, незчутися, непритомніти, нехтувати
з іменниками, прикметниками, прислівниками, займенниками, дієприкметниками (без залежного слова), дієсловами, якщо додаванням не утворюється слово з протилежним значенням (яке можна замінити синонімом)	непокоїтися (хвилюватися), неволя (рабство), невисокий (низький), неславити (ганьбити), нездужати (хворіти)
з іменниками, прикметниками, займенниками, прислівниками, якщо вони в сполученні з не означають одне поняття	несподіванка, незбагненний, неабиякий, немов
у складі префікса недо- , який означає дію, стан або якість, що виявляються в процесах, ознаках і предметах у неповній мірі	недоплатити, недописаний, недоліток
з дієприкметником, якщо він є означенням (а не присудком) і не має при собі пояснювальних слів	незакінчений твір, невирішені питання, неспростовані факти

НЕ пишеться окремо	
Правила	Приклади
з дієсловами, дієприслівниками, займенниками, числівниками, службовими частинами мови	не на жарт, не по собі, не ти, не п'ятий
з іменниками, прикметниками, прислівниками, дієприкметниками, якщо до слова є протиставлення	не друг, а ворог, не веселий, а сумний, не глибока річка клекоче – шумить зелений ліс
з дієприкметниками, якщо вони мають пояснювальні слова	не засаджена квітами клумба, ніким не визнаний автор
з дієсловами, дієприкметниками, прислівниками, дієслівними формами на -но, -то , які є присудком	праця не закінчена, надворі не холодно, не підходячи близько,

	роботу не виконано
з прикметником, який має при собі займенник як пояснювальне слово, прислівник із часткою ні або слова далеко, зовсім, аж ніяк	ні до чого не здібний, нітрохи не цікава стаття, далеко не досконалий сюжет
з підсилювальними прислівниками, незмінюваними присудковими словами, при словах, що пишуться через дефіс	не дуже, не зовсім, не можна, не треба, не варт, не по-товариськи.

НЕ пишеться через дефіс	
Правила	Приклади
якщо вживається як префікс в іменниках – власних назвах	не-Європа

Закріплення опрацьованого матеріалу

1. Розподільний диктант. Не розмовляє, не прочитавши, не високо, а низько, нещастя, неук, недалекий, недочитати, недовиконаний, недолік, недостача, сніг не відкинутий, нез'ясовані питання, не до школи, не ми, не чотири, не зовсім, не цілком, не від того, недалеко, негадано, немов, неначе.

2. Робота в парах. *Запишіть не разом або окремо зі словами, проведіть взаємоперевірку й поясніть правопис.*

Не/нависть, не/боязкий, а хоробрий, не/гаразд, не/мічний, не/жить, не/абиякий, не/благонадійний, не/видимість, не/вперше, не/впізнати, не/дозрілий, не/до/речі, не/ясний, а похмурий, не/любов, не/начебто, не/досягати, не/зайнятий справами, не/до/ладу, не/вимушений, не/абихто, не/мовби, не/з'ясоване досі питання, не/там, не/легко, не/забутий усіма вчинок, не/дорослий, не/дорого, а дешево, не/в'янучий, не/близький, не/зважаючи, не/врожай, не/дбалий, не/завжди, не/захищений від вітру, не/краще, не/істотно, не/пекучий, не/переконливий, не/досягати, не/вблаганний, не/проворний, не/часто, не/надійний.

Опрацювання навчального матеріалу

Написання НІ з різними частинами мови з використанням матеріалу таблиці.

НІ пишеться разом	
Правила	Приклади
у заперечних займенниках і прислівниках	ніхто, ніякий, ніде, нікуди, ніяк
якщо слово без ні не вживається	нікчемний, нічліг
НІ пишеться окремо	
Правила	Приклади
якщо вживається для заперечення наявності предмета чи ознаки, а також в стійких словосполученнях без дієслова-	ні краплини; ні се ні те; ні на макове зерно; ні так ні сяк

присудка	
якщо виступає повторювальним сполучником із заперечним єднальним значенням	Не люблять кайданів ні слово, ні ідея (М.Рильський)
із займенниками та прислівниками, від яких відокремлюється прийменником	ні в кого, ні при чому, ні в скількох

Домашнє завдання

1. Вправа з коментуванням. *Переписати, знімаючи ризик.*

Ледареві й ні/кчемі завжди свято. Голова – як казан, а розуму – ні/ложки. Ледачому й лінуватись ні/коли. Ні/хто ні/озвався, ані/засміявся. Ні/хто майстром враз не/став. З пустого в порожнє переливати ні/чого. Як нема пального, трактор ні/до/чого. Їздив ні/з/чим, а привіз воза. Багато з чим піти – ні/з/чим не/вернутись. Ні/кому сама птаха в руки не/летить. Його робота не/лізе ні/в/які ворота. Красно говорить, та слухати ні/чого. Ні/коли не знаєш, де причаївся заєць. Живий ведмідь своєї шкури ні/за/які гроші не продасть. Не/бери чужого ні/чого й не/боятимешся ні/кого. Де сівач ледащо, там урожай – ні/нащо. Держися в усьому мірі, то не/ матимеш ні/в/чому потреби. Якщо грубо, ні/кому не любо. Камінь угору не котиться ні/в/яку пору. В чужім оці бачить зразу, а в своїм – ні/разу.

1. Вправа з ключем. *Запишіть у дві колонки слова та сполучення слів:*

- у першу — ті, що пишуться з *Не* та *Ні* Окремо;
- у другу — ті, що пишуться разом. Поясніть правопис слів з *Не*. Визначте частини мови в словосполученнях.

Не/ріж, не/кричи, не/озорий степ, поки що не/легко, не/забаром, Не/добір, не/подбав, нами не/передбачене, не/зовсім, ні/про/що, не/заПеречне, ні/ким, не/мовбито, не/годець, не/кожен, ні/те ні/се, не/вродзіб, Не/благозвучне, не/досіл, тяжку не/волю, книжка не/прочитана, не/навиворіт, не/п ‘ять, не/дорід, не/навість, не/впоперек; не/коротка, а довга; ні/з/чим, ні/чим, ні/коли, не/до вподоби.

Ключ: За останніми буквами в кожній фразі прочитайте прислів’я. («Живемо не батьками, помremo не людьми».)

4. Лексична норма. Лексична помилка. Лексичне значення слова. Слововживання. Синоніми, антоніми, пароніми. Найпоширеніші випадки порушення лексичної норми. Лексикографія. Основні типи словників.

Лексичні норми — це норми слововживання, прийняті в сучасній українській літературній мові. Вони регулюють вибір слова відповідно до змісту і мети висловлення.

Кожне слово має одне або більше граматичних значень. Наприклад, слово *олівцем* має такі граматичні значення: іменник, назва неістоти, чоловічий рід, однина, орудний відмінок. Слово *радісно* має лише одне граматичне значення: прислівник. Так само по одному граматичному значенню мають прийменник *над*, сполучник *щоб* і т.д. Граматичні значення ніби позначки, які присвоюються словам, щоб зручніше було ними користуватися.

Чи всі слова мають **лексичне значення**, тобто викликають в нашій уяві певний образ? Чуючи слово *олівець*, ми уявляємо тоненьку паличку графіту в дерев'яній оправі, якою пишуть. Отже, це слово має своє лексичне значення. А слово *він* не має свого лексичного значення, бо це може бути й олівець, і хлопець, і сон, і будь-який предмет чи явище, назване іменником чоловічого роду в однині. Але в реченні *Я писав олівцем, та він мені зламався* слово *він* набуло конкретного значення «олівець». Отже, не всі слова мають лексичне значення, але **всі слова в мовленні є носіями лексичних значень.**

1.Синоніми — слова, які звучать по-різному, але мають приблизно однакове лексичне значення.

Кілька синонімів утворюють синонімічний ряд: *гарний, красивий, вродливий, прекрасний, чудовий, чарівний*. У цьому ряду першим стоїть так зване стрижневе (головне) слово з якнайширшим, стилістично нейтральним значенням. У наведеному синонімічному ряду таким є слово *гарний*.

2. Антоніми — слова з протилежним лексичним значенням.

Антоніми завжди належать до тої самої частини мови: *світло* — *темрява* (іменники), *радіти* — *сумувати* (дієслова), *корисно* — *шкідливо* (прислівники). Багатозначні слова мають різні антоніми відповідно до свого конкретного значення: *свіжий хліб* — *черствий*, *свіже сало* — *старе*, *свіжий букет* — *зів'ялий*, *свіжа сорочка* — *брудна*, *свіже повітря* — *застояне*, *свіжий вітер* — *теплий*, *свіжий слід* — *давній*, *свіжа голова* — *втомлена*..

3.Омоніми — це слова, які звучать однаково, але мають зовсім різне значення: *кран* «механізм для підймання й переміщення вантажів» і *кран* «трубка з закривкою, якою перекриваємо воду, газ тощо»; *чайка* «птах» і *чайка* «козацький човен»; *штучний* «виготовлений людиною, не природний» і «штучний» який становить собою окрему штуку».

Близькі до омонімів **омографи**, які однаково пишуться, але по-різному звучать: *за́мок* і *замо́к* к, *запа́стися* (від *западатися*) і *запасті́ся* (від *запасатися*), *ні́коли* і *ніко́ли*.

4. Пароніми відрізняються від омонімів тим, що вони тільки близькі за звучанням, але не однакові і часом навіть близькі за значенням: *мимохідь* («проходячи мимо») і *мимохіть* («мимо хотіння»); *уява* («здатність уявляти») і *уявлення* («поняття, образ»), *пам'ятник* («споруда на честь когось або чогось») і *пам'ятка* («предмет матеріальної культури минулого», «предмет, що служить нагадуванням про когось або про щось»).

Омоніми й пароніми легко можна сплутати, якщо не пам'ятати про них.

Приклад:

Правильно казати «День рятувальника», а не «День рятівника», бо рятувальник — це професія, посада, а рятівник — той, хто одноразово допоміг у скрутну хвилину і не займається цим постійно.

Джерелами засмічення мовлення можуть бути діалектизми; слова іншомовного походження, використані невміло чи без потреби; жаргонізми; сленг; просторічні слова; вульгаризми; слова-паразити.

Більшу частину помилок у функціонуванні засобів мови становлять лексичні. До лексичних помилок відносимо:

1. Повтор одного слова чи спільнокоренових слів в одному або сусідніх реченнях (тавтологія), уживання зайвих слів (плеоназм), дублювання значення у двох словах, перекручування слів, уживання їх у невласивому значенні (це стосується переважно паронімів).

Неправильно	Правильно
Маруся Богуславка звільнила невільників із турецької неволі. Діти поклали квіти до меморіального пам'ятника полеглим воїнам. У першій половині вересня місяця здебільшого ще тепло. Ці ліки виявилися неефектними.	Маруся Богуславка звільнила бранців із турецького полону. Діти поклали квіти до пам'ятника полеглим воїнам. У першій половині вересня здебільшого ще тепло. Ці ліки виявилися неефективними

2. Порушення лексичної сполучуваності слів або вживання їх у невласивому значенні.

Неправильно	Правильно
Здавати іспит із математики було неважко. Мати відіграла велике значення у вихованні Лесі Українки.	Скласти іспит із математики було неважко. Мати відіграла велику роль у вихованні Лесі Українки.

3. Уживання слів, не властивих українській мові.

Неправильно	Правильно
Мені больно почути таку звістку.	Мені прикро почути таку звістку.

4. Уживання слів, які не властиві епосі.

Неправильно	Правильно
Наша квартира має три палати.	Наша квартира має три кімнати.

5. Некоректне вживання фразеологізмів, їх перекручення, змішування елементів двох фразеологізмів.

Неправильно	Правильно
Дівчинка сиділа на лавці й	Дівчинка сиділа на лавці й гірко плакала.

гірко умивалася крокодилячими сльозами. «Краще тримати гав у руці, ніж ловити журавля в небі», — думав Семен.	«Краще синиця в руці, ніж журавель у небі», — думав Семен.
--	--

6. Неправильне вживання міжмовних омонімів.

Неправильно	Правильно
Завітаю до вас на наступній неділі.	Завітаю до вас наступного тижня. Завітаю до вас наступної неділі (<i>день тижня</i>).

7. Невдалий добір синонімів або невміння їх підбирати, у тому числі і контекстуальних.

Неправильно	Правильно
Швендяв Іван додому так швидко, як тільки міг.	Іван мчав додому так швидко, як тільки міг.

Словники є енциклопедичні і лінгвістичні.

В енциклопедичних словниках подаються відомості про ті чи інші явища дійсності, країни, події, людей. Є галузеві енциклопедії: географічна, літературна, кібернетики тощо.

У лінгвістичних словниках з'ясовується значення слів, їхнє походження, особливості вживання, правопису, вимови тощо. Лінгвістичні словники є перекладні й одномовні. Серед одномовних словників розрізняємо:

- а) тлумачні — у них пояснюється значення окремих слів (“Словник української мови” в 11 томах, “Великий тлумачний словник сучасної української мови”, шкільний “Короткий тлумачний словник української мови”, “Словник іншомовних слів” тощо);
- б) нормативні — у них ідеться про правильне написання, вимову та вживання слів (“Орфографічний словник української мови”, “Орфоепічний словник”, “Культура слова”, “Словник труднощів української мови” тощо);
- в) вибіркові — у них подається лексика певної категорії (“Словник синонімів української мови”, “Словник антонімів”, “Словник фразеологізмів української мови” тощо).

Завдання 1 Подані нижче слова розташуйте в тому порядку, в якому названо їхні лексичні значення.

1. Великий яскравий метеор.
2. Пасажирський поїзд, що рухається з великою швидкістю.
3. Частина океану, моря, озера, річки, що заходить у сушу.
4. Зимовий віз на полозах.
5. Тимчасове користування будівлею, земельною ділянкою на договірних засадах.
6. Дитина, що ще не вміє говорити.
7. Самець кози.
8. Хижий птах з коротким гачкуватим дзьобом.

С л о в а : немовля, сани, експрес, затока, болід, яструб, цап, оренда.

Ключ. З перших букв записаних слів має скластися початок вислову: “... життя неможливе”.

Завдання 2. До поданих слів доберіть синоніми і запишіть їх у тому самому порядку. Згуртованість, юрба, любитель, спільно, оздоба, вручати, чучело, шанс, підтримувати, шалапутний, паморозь, роботящий, повністю, цяцька, гідний. С и н о н і м и : працьовитий, вартий, легковажний, єдність, окраса, amator, іграшка, іній, опудало, натовп, цілком, можливість, сприяти, давати, разом. Ключ. З перших букв записаних слів має скластися закінчення вислову О.Довженка: “Народ, який не знає своєї історії, ...”

Завдання 3. До поданих слів доберіть антоніми і запишіть їх у тому самому порядку. Віддати, легко, влітку, хворий, ворог, низько, молодий, майбутнє, вдень, холодний, байдикувати, рідко, занепасти, поразка. А н т о н і м и : важко, здоровий, вчитися, старий, гарячий, вночі, взимку, взяти, високо, друг, перемога, минуле, густо, ожити. Ключ. З других букв має скластися закінчення вислову давньогрецького філософа Епіктета: “Хто хоче бути незалежним, не повинен...”

Завдання 4. Перепишіть речення, правильно розставляючи пароніми на місці трьох крапок.

1. В години найтяжчих ... не опускаймо рук. 2. Уникаймо чвар і ... — веселіше жити буде. 3. Коней на пасовиську .., щоб вони не розбіглися. 4. Люди, буває, ... праведне з грішним. 5. Ходи лиш до мене до замку, з ... мій замок ясний. (*Леся Українка.*) 6. Фігурка була тонко вирізьблена з ... димчастого кварцу. 7. Жили ми в старій хаті, долівка ... була. (*З. Мороз.*) 8. ... куля обертається в міжзоряному просторі. (*О.Довженко.*)
С л о в а д л я в с т а в о к : знегод, незгод; плутають, путають; кришталю, кристала; земна, земляна.

5. Основні групи фразеологізмів, багатозначність, синонімія й антонімія фразеологізмів. Уживання слів у фразеологізмах відповідно до їхнього стилістичного забарвлення

Фразеологізм — стійке словосполучення, що виступає в мові як неподільний за значенням вислів. Серед фразеологізмів розрізняємо зрощення, єдності і сполучення.

У фразеологічному **зрощенні** цілісне значення вислову ніяк не залежить від значення окремих слів, що входять до нього: *впіймати облизня* (зазнати невдачі), *розбити глек* (посваритися), *ловити окунів* (дрімати). Справді, а що таке облизень? А чому розбити глек, а не макітру? Чому ловити окунів, а не карасів? Зміст цих фразеологізмів логічно пояснити не можна.

Цілісне значення фразеологічної **єдності** вмотивовується **переносним значенням** слів, які входять до неї: *дати ногам волю*, *прикусити язика*, *вивести на чисту воду*, *буря в склянці води*. Справді, людина може швидко бігти, тікати, коли в неї вільні ноги; якщо хтось прикусить язика, то, зрозуміла річ, говорити не зможе; на чистій воді все добре видно; і яка може бути буря в тій дрібці води, що в склянці?

Цілісне значення фразеологічного **сполучення** вмотивовується **прямим**

значенням слів, які входять до нього: *розв'язувати проблему, берегти як зіницю ока, мати свою голову на плечах*. Такі фразеологізми зрозумілі й без пояснень.

Проте чіткої межі між цими трьома видами фразеологізмів нема. Справді, куди віднести фразеологізм *закопирити губу* — до зрощень чи до єдностей? Фразеологізм *датися взнаки* — до єдностей чи до сполучень?

У мовленні фразеологізм — і зрощення, і єдність, і сполучення — виступає як один член речення. Наприклад, у реченні *У мене, слава Господеві, голова не половою набита*. присудок *не половою набита*. У реченні *Того дядька Панаса всі знають, бо в нього сім п'ятниць на тиждень*. Підмет *сім п'ятниць на тиждень*.

Завдання Спробуйте подані фразеологізми згрупувати за розрядами: 1) зрощення; 2) єдності; 3) сполучення.

Клювати носом, взятися за барки, оббивати пороги, морочити голову, утяти до гапликів (*вдіяти щось недоречне*), прийдешній день, виносити сміття з хати, дотримати слова, втертися в довір'я, сховатися за чужу спину, бити байдики, дивитися в очі, море по коліна, псувати нерви, смаленого дуба правити, тьохнуло серце, змотувати вудки.

Ключ. З других букв перших слів має скластися закінчення вислову Т.Шевченка: "*На те й лихо, щоб ...*"

Фразеологічні вирази — це стійкі поєднання слів, які, проте, на відміну від власне фразеологізмів, не мають цілісного значення. У них виділяються окремі члени речення, як і в будь-яких словосполученнях. До них належать прислів'я і приказки, крилаті слова, мовні кліше.

Прислів'я — стійкий вислів у формі речення, у якому узагальнено суспільний досвід: *Сила та розум — краса людини*. До прийняття писаних законів і правил саме прислів'я насамперед визначали норму поведінки людей, їхню орієнтацію в дійсності. Це були справжні джерела людської мудрості.

Приказка — стійкий вислів у формі речення, у якому дається образна характеристика певного явища: *Набалакав — і в торбу не забереши*. Жоден дотеп, жодна образно висловлена думка не обходиться без приказки.

Крилаті слова — влучні вислови видатних осіб, які набули узагальненого значення: *І чужому навчайтесь, й свого не цурайтесь*.

(Т.Шевченко.) Вони багаті змістом і асоціаціями і завжди життєві, повчальні.

Мовні кліше — усталені звороти, регулярно повторювані в певних умовах і контекстах: *ласкаво просимо, маніпулювання громадською думкою, згідно з розпорядженням*. Якою б галуззю діяльності ми не займалися, насамперед треба засвоїти саме ці мовні кліше, щоб правильно орієнтуватися самому в різних життєвих ситуаціях і орієнтувати інших.

Домашнє завдання.

1 До поданих слів з дужок доберіть слова так, щоб утворилися фразеологізми. Поясніть їхнє значення.

Дерти (ганчірку, горло), бути (на сьомому небі, на сьомому поверсі), бити (каміння, байдики), проковтнути (ягідку, язика), сім мішків (гречаної вовни, добірної пшениці), спочивати (на лаві, на лаврах), зламати (слово, гілку), біла

(стіна, ворона), носити воду (решетом, відром), мати олію (в пляшці, в голові), брати (ноги, рюкзак) на плечі.

2. До поданих слів доберіть фразеологізми і запишіть їх у тому самому порядку.

Дрімати, гарний, однакові, вільно жити, повторювати те саме, теревенити, наполягати, прагнути, скупий, поступово, дуже здивований, нашкодити, писати вірші, насміхатися, безліч.

Фразеологізми: стояти на своєму, дихати на повні груди, любо оком глянути, рватися душею, крок за кроком, осідлати Пегаса, тьма-тьмуца, очі на лоба лізуть, підкласти свиню, строїти смішки, клювати носом, знов за рибу гроші, химині кури розводити, собака на сні, одним миром мазані.

Ключ. З других букв перших слів фразеологізмів має скластися закінчення вислову П.Тичини: *“Яка тонка це річ — ...”*

3. Випишіть спочатку мовні кліше, що стосуються суспільних відносин, потім — медицини.

Здобутки цивілізації, зсідання крові, посадова особа, огляд мод, забите місце, зміцнювальний засіб, дослідження крові, пленарне засідання, згідно з приписом лікаря, п'ята колона, госпіталізація хворого, здоров'я нації, остаточний діагноз, рентгенівський знімок, засоби масової інформації, обідній обхід, стан довкілля, виборний блок, терапевтична допомога.

Ключ. З других букв перших слів має скластися закінчення вислову Епіктета: *“Бог доручив тобі ...”*

6. Риторика як мистецтво, наука й навчальна дисципліна. Мовленнєва ситуація. Особистість мовця. Аудиторія. Види слухання.

Риторика — класична наука, затребувана в наші дні як інструмент управління та впорядкування життя суспільства, формування особистості через слово.

Риторика вчить думати, виховує почуття слова, формує смак, встановлює цілісність світовідчуття. Через поради та рекомендації, глибокодумні і виразні тексти, риторичну освіту диктує стиль думки і життя сучасного суспільства, даючи людині впевненість у сьогоднішньому і завтрашньому бутті.

Риторика — наука про ораторське мистецтво і красномовство. Мовні особливості усного публічного виступу, зближуючи риторику з поезикою, припускають використання в риторичному творі прийомів, розрахованих на переконання слухача, його експресивну обробку.

Навчання публічної (ораторської) мови передбачає формування різних умінь (лінгвістичних, логічних, психологічних та ін), спрямованих на розвиток риторичної компетенції учнів, тобто здатність і готовність здійснювати ефективне спілкування.

Дар слова — одна з найбільших здібностей людини, що підносить його над світом усього живого і робить власне людиною.

Слово — це засіб спілкування між людьми, спосіб обміну інформацією, інструмент впливу на свідомість і вчинки іншої людини.

Володіння словом цінується дуже високо, але не всі володіють словом. Більше того, переважна більшість навряд чи здатне грамотно викладати свої думки на папері, тим більше не володіють риторикою в її істинному розумінні

З найдавніших часів люди прагнули зрозуміти, в чому секрет впливу живого слова, вроджений чи це дар або результат тривалого, копіткої навчання і самоосвіти? Відповідь на ці та інші запитання дає РИТОРИКА.

Для більшості наших співвітчизників слово риторика звучить загадково, для інших — нічого не означає, для третіх позначає пихату, зовні красиву, і навіть “беззмістовну промову”. Цьому слову нерідко супроводжують такі епітети як “маніпулює” або “порожня”.

Найпоширеніше визначення наступне: риторика — це теорія, майстерність і мистецтво красномовства. Під красномовством древні розуміли мистецтво оратора, а під риторикою — правила, службовці до утворення ораторів.

Авторитет цієї науки в давнину, її вплив на життя суспільства і держави були настільки великі, що риторику називали “мистецтвом керувати умами” (Платон) і ставили в один ряд з мистецтвом полководця:

Аристотель, автор першої наукової розробки ораторського мистецтва, визначив Риторику як “здатність знаходити можливі способи переконання щодо кожного даного предмета”. У сучасних посібниках і книгах по риториці цю науку нерідко називають “наукою переконувати”.

Оскільки ми живемо в суспільстві, нам необхідно враховувати думки інших людей, радитися з ними. Переконати іншого — значить, обґрунтувати свої ідеї таким чином, щоб ті хто бере участь в обговоренні, погодилися з ними і приєдналися до них, стали вашими союзниками. Вчитися переконливо говорити, якщо необхідно, то й сперечатися, переконливо відстоювати свою точку зору можна й потрібно.

Слухати і чути — не одне й те саме. Більшість людей народжуються здатними слухати, тобто здійснювати природній фізіологічний процес, який не вимагає свідомих зусиль. Чути ж — означає прагнути зрозуміти і запам’ятати почуте; цей процес вимагає складного комплексу умінь, якими людина оволодіває протягом усього життя. Той, хто вміє слухати, досягає кращих успіхів у спілкуванні з людьми, ніж той, хто весь час говорить сам і не дає можливості

висловитися іншим. Л. Фейхтвангер зазначав: «Людині потрібно два роки, щоб навчитися говорити, і шістдесят років, щоб навчитися слухати».

Хвилинка ерудита

Познайомитись із цікавими дослідженнями науковців. Яка інформація виявилася для вас новою? Чи корисною вона була?

Дослідження підтверджують, що в середньому час нашого спілкування з іншими розподіляється наступним чином: приблизно 42-53 % часу ми слухаємо інших, 16-32 % — говоримо самі, 15-17 % — читаємо, 9-14 % — пишемо. Оскільки слухання займає такий великий обсяг часу, цей процес можна вважати значимою формою міжособистісної комунікації. Більшість людей оцінюють точність свого слухання на 70-80 %. Однак ціла низка досліджень підтверджує, що в дійсності ефективність слухання у більшості становить 25 %, тобто 75 % почутих повідомлень втрачаються. Ми думаємо швидше, ніж говоримо. Звичайна людина здатна сприйняти до 500 слів у хвилину, у той час середня швидкість усного мовлення — від 125 до 150 слів в хвилину.

Риторичний практикум «Зовнішня культура промовця»

Проведіть репетицію виходу до аудиторії зі своїми товаришами. Відзначайте одне в одного всі можливі недоречності (заціпленість, скутість жестів, незграбну поставу, кам'яне обличчя, переляканий погляд, невпевнену або занадто швидку ходу тощо). Намагайтеся позбутися цих недоліків; тренуйтеся наодинці перед великим дзеркалом.

Спробуйте сконцентрувати свій погляд на якомусь об'єкті. Вирахуйте, скільки часу ви можете тримати погляд зафіксованим. Якщо це не вдається, сконцентруйте погляд на полум'ї свічки в темному приміщенні. Якщо вам вдається фіксувати погляд протягом 5-10 хвилин, вважайте, що ви цією вправою оволоділи.

Спробуйте «намалювати очима» величезну пласку цифру 8 (яка ніби лежить ребром до вас) на рівні очей аудиторії, коли ви виступаєте. У вас має створитися враження, що ви зустрілися очима з кожним із присутніх. Повторюйте час від часу цей прийом під час промови.

7. Текст як одиниця спілкування. Етапи підготовки тексту виступу. Види читання і записування тексту виступу

Оратор повинен вичерпати тему, а не терпіння слухачів (Вінстон Черчилль). У важкі хвилини слово може бути зброєю, набагато могутнішою за тисячі гармат. Для того, щоб це сталося, слово потрібно «вплести» в особливу тканину — текст. Адже саме в тексті влучне слово набуває чудодійних

властивостей, грає всіма барвами свого значення. Тому для досягнення успіху оратору потрібно велику увагу звернути саме на текст. Текст (від лат. *textus* — тканина, сплетіння, з'єднання; похідні слова — текстиль, текстура) виникає й існує тільки у процесі спілкування; це група речень, розміщених у певній послідовності й пов'язаних між собою спільною темою та ідеєю. Крім змістового зв'язку, речення в тексті скріплюються лексично й граматично за допомогою різноманітних мовних засобів: повторюваних слів, спільнокореневих слів, особових і вказівних займенників, синонімів, антонімів, сполучників тощо. Текст може бути у формі монологу чи діалогу, усним і письмовим, підготовленим і непідготовленим (спонтанним), призначеним для однієї людини чи для великої аудиторії. Для логічного розгортання думки текст повинен мати тему й ідею.

Тема тексту — те, про що в ньому розповідається, повідомляється. **Ідея тексту** — те, до чого текст закликає, від чого застерігає; думка, яку автор хоче до нас донести. **Заголовок** може відображати тему або ідею тексту.

Речення в тексті містять «відоме» (тему) й «нове» (рему). Новою інформацією є пояснення твердження, доповнення інформації, аргументи до тези. «Нове» в попередньому реченні стає «відомим» у наступному. Основні ознаки тексту:

- зв'язність (розташування речень у певній послідовності, що відображає логіку розвитку думки від тези до висновку; кожне наступне речення доповнює й продовжує попереднє);
- комунікативність (*текст* створюють з метою інформувати);
- членованість (*текст* членується на речення, абзаци, параграфи, розділи, частини тощо);
- інформативність (*текст* містить у собі якусь інформацію).

! Аналізуючи текст або його частини, користуйся правилом «Що? Де? Коли?». «Що?» — об'єкт, про який мовиться. «Де?» — його місцезнаходження, походження. «Коли?» — час народження, виникнення, утворення, появи.

Багато говорити й багато сказати — це не одне й те саме (Софокл).

Будова (композиція) тексту

Класичною структурою тексту вважається така, що складається зі вступу, основної частини, висновку. Цю структуру мають **інформаційна, мотиваційна, інавгураційна промова, доповідь. Привітальна, торгова промова** вирізняються вільною композицією, яка багато в чому визначається ситуацією й адресатом. Те, що дається **на початку** чи **наприкінці** повідомлення, запам'ятовується й засвоюється найкраще. **Так працює психологічний закон «краю».** Тому важливо продумати зміст вступу й висновку. Завдання вступу — підготувати слухачів до сприйняття теми. Тож варто відразу привернути увагу аудиторії. Для цього існує чимало способів: цікавий чи навіть несподіваний приклад; притча, прислів'я, приказка, крилатий вислів, цитата; розповідь про події, що мають відношення до теми виступу; запитання, що спонукають слухачів до активної розумової діяльності.

У вступі формулюється теза — думка, яку треба довести.

Мета основної частини — **розкрити** основні положення теми; **аргументувати** погляди; **довести** їхню правильність; **зробити** висновки.

Висновок повинен бути коротким, стислим. У ньому, як правило, **підбиваються підсумки** сказаного, **робляться** узагальнення; коротко **повторюються** основні положення, **підкреслюється** головна ідея й важливість для аудиторії розглянутої теми; **намічаються** шляхи розвитку висловлених думок; **ставляться** нові задачі, **окреслюються** перспективи, **звучить** запрошення висловити свою думку, посперечатися. Важливою складовою тексту є аргументи. Їх поділяють на два види:

- аргументи до документів — факти, отримані шляхом спостереження, досвіду, цифровий чи статистичний матеріал, документи, доведені положення тощо. Вони націлені на те, щоб довести, тобто установити істинність тези;
- аргументи до людини — посилання на висловлення, думки авторитетних людей: *учених, письменників, суспільних діячів, фахівців*; привертання уваги до переваг і недоліків, смаків опонента. Вони мають на меті переконати — зробити слухачів однодумцями, посилити впевненість, що істинність тези доведена.

Основа переконливості мовлення — доказовість, але важливу роль відіграє риторична майстерність: пафос, манери, голос, упевненість у неспростовності суджень.

- Етапи підготовки тексту виступу

1. Визначення теми. **Тему** для виступу можна вибрати самостійно або ж її можуть запропонувати. При самостійному виборі потрібно зважати на аудиторію, актуальність теми, різноплановість її висвітлення в різних джерелах, конфлікт поглядів. Формулювання **теми** має бути лаконічним і водночас інформативним. **2. Формулювання мети.** Для чого оратор виголошує промову: розважити людей, поінформувати їх, переконати в чомусь, спонукати до дій? Саме на ці запитання потрібно відповісти, готуючись до виступу, тобто сформулювати **мету** як для себе, так і для слухачів. Визначення цільової настанови полегшує сприйняття **теми** й налаштовує аудиторію.

3. Складання плану. **План** — це покрокова інструкція до розкриття **теми**. Ним не варто нехтувати, тому що саме план є каркасом, на якому триматиметься уся будівля промови. **План** можна редагувати, відкидаючи одне й додаючи інше, але в той же час треба стежити за цілісністю «кістяка».

Плани бувають трьох видів: простий (у вигляді простих речень), складний (у вигляді простих речень із підпунктами) і цитатний (замість простих речень — цитати).

Здавна прийнято таку схему промови: вступ — основна частина — висновки. Саме цій схемі й має відповідати **план**.

4. Матеріал можна й треба добирати з різних джерел. Найпоширеніші з них: особистий досвід, роздуми й спостереження, інтерв'ю й бесіди, читання. Нові ідеї, цікаві дані, факти, приклади, ілюстрації для промови можна отримати від очевидців подій, з офіційних документів, з науково-популярної, довідкової, художньої літератури, періодичних видань, різних інтернет-ресурсів. Необов'язково використовувати одразу всі **джерела**, але працювати з ними слід.

5. Робота над конспектом. Для цього краще використовувати картки, кожна з яких відповідає пункту чи підпункту **плану**. Таким чином можна змінювати послідовність викладу матеріалу, «бачити» динаміку розгортання думок, відшукати «слабкі» місця в промові. Після складання **текст** можна переписати як звичайно.

Під час роботи над **конспектом** треба дотримуватись кількох правил:

- використовувати повні речення;
- кожен пункт чи підпункт записувати з абзацу;
- редагувати промову відповідно до стилю: чи відповідають вибрані слова меті промови й аудиторії, до якої вона буде звернена; чи не будуть якісь слова випадати із загального тексту стилістично;
- стежити за легкістю й доступністю мовлення (чи не перевантажений текст термінами, цитатами, фактами й прикладами).

6. Репетиція. І початківцям, і досвідченим ораторам перед виступом не

завадить потренуватися виголошувати промову. Це допоможе визначити час звучання (100–120 слів на хвилину — найсприятливіший темп для аудиторії). Незамінним «помічником» стане дзеркало. Можна записати виступ на диктофон, а потім прослухати його — це допоможе помітити сильні й слабкі місця в промові.

8. Ефективність мовлення. Стратегія і тактика мовленнєвої поведінки. Комунікативний намір. Мовленнєвий вчинок.

Емоційна зарядка

Виразно прочитайте уривок з вірша М. Луківа. Зверніть увагу на те, яку рису людської мудрості підкреслює автор. Чи згодні ви з ним?

Зло нічого не дає, крім зла.
Вмій прощати, як прощає мати.
За добро добром спіши воздати,—
Мудрість завше доброю була.
Витри піт солоний із чола
І трудись, забувши про утому,
Бо людина ціниться по тому,
Чи вона зробила, що могла.
Скільки сил у неї вистачало,
Щоб на світі більше щастя стало.

Словникова робота

► Ознайомтеся з новими термінами, уточнивши їхнє значення за словником.

Матеріал для вчителя. Комунікативна тактика — зумовлені стратегією мовленнєві кроки, що в сукупності дають змогу досягти головної комунікативної мети.

Комунікативна стратегія — головна лінія мовленнєвої поведінки в межах конкретної комунікативної події, що визначається загальною метою комунікації, ситуативним контекстом і уявленнями про адресата.

Мовленнєва комунікація — це процес спілкування за допомогою мови.

Мовленнєвий акт — цілеспрямована мовленнєва дія.

Типи мовної комунікації визначають за низкою ознак:

1. Умови спілкування: а) пряме, або безпосереднє, спілкування з активним зворотним зв'язком (наприклад, діалог) і з пасивним зворотним зв'язком (наприклад, письмове розпорядження тощо); б) опосередковане спілкування (наприклад, виступ по радіо, телебаченню, у засобах масової інформації).

2. Кількість учасників: а) монолог (мова однієї людини); б) діалог (мова двох людей); в) полілог (мова кількох людей).
3. Мета спілкування: а) інформування; б) переконання (включаючи спонукання, пояснення тощо); в) розвага.
4. Характер ситуації: а) ділове спілкування (бесіда, переговори, інтерв'ю тощо); б) наукове спілкування (доповідь на конференції, лекція, дискусія тощо); в) побутове спілкування (розмови з близькими людьми і т. п.).

Робота з текстом

Оцініть мовленнєву ситуацію в тексті.

Закінчіть притчу, дописавши слова батька. Порівняйте свої варіанти з оригіналом.

Якою була тактика мовленнєвої поведінки зустрічних людей з батьком та сином? Чи ефективним було спілкування батька й сина з навколишніми? Поясніть своє бачення.

Батько зі своїм сином і мулом у полуденну спеку подорожував по курних провулках міста. Батько сидів верхи на мулі, а син вів його за вуздечку.

— Бідний хлопчик,— сказав перехожий,— його маленькі ніжки ледь поспівають за мулом. Як ти можеш сидіти на мулі, коли бачиш, що хлопчисько зовсім вибився з сил?

Батько прийняв його слова близько до серця. Коли вони завернули за ріг, він зліз з мула й велів сину сісти на нього. Незабаром зустрівся їм інший чоловік. Гучним голосом він сказав:

— Як не соромно! Малий сидить верхи на мулі, як султан, а його бідний старий батько біжить слідом.

Хлопчик дуже засмутився від цих слів і попросив батька сісти на мула позаду нього.

— Люди добрі, бачили ви щось подібне? — заголосила жінка, що йшла їм назустріч.— Так мучити тварину! У бідного мула вже провисла спина, а старий і молодий ледарі сидять на ньому, начебто він диван, бідна істота!

Не кажучи ні слова, батько і син, осоромлені, злізли з мула. Щойно вони зробили кілька кроків, як зустрівся їм старий дід і почав насміхатися з них:

— Чого це ваш мул нічого не робить, не приносить ніякої користі й навіть не везе когось із вас на собі?

Батько сунув мулові повну пригорщу соломи і поклав руку на плече сина...

Оригінальна кінцівка.

— Що б ми не робили,— сказав він,— обов’язково знайдеться хтось, хто з нами буде не згодний. Я думаю, ми самі повинні вирішувати, що нам робити.

Домашнє завдання. Робота в парах

Складіть макети слайдів для презентації «Риторика», ввівши весь вивчений матеріал.

Які цитати ви використаєте в презентації?

Який фон доречний у презентації, присвяченій цій темі?

Підготуйте презентацію.

9. Будова слова. Спільнокореневі слова і форми того самого слова. Способи творення слів

За кількістю основ у них слова поділяються на прості, складні і складені.

1. Слова з однією основою називаються **простими**: *тиша, ранішній, розхвилюватися*.

Прості слова можуть мати кілька префіксів і суфіксів і лише один корінь: *на-в-з-до-гін, по-від-пис-ува-ти, по-роз-кид-а-н-ий, як-най-глиб-ш-ий*.

2. Слова з двома чи більше основами називаються **складними**.

Вони пишуться:

а) разом: *хлібороб, сільськогосподарський, вічнозелений, п’ятсот, якщо*;

б) через дефіс: *хліб-сіль, північно-східний, світло-зелений, будь-який*.

3. Слова і форми слів, що складаються з двох або більше окремих слів, називаються **складеними**: *буду писати, двадцять один, раз у раз, так що*.

Завдання. Випишіть слова в дві колонки: 1) прості; 2) складні. Складених слів не виписуйте.

Однозначний, темно-зелений, тому що, досвітній, жовтодзьобий, будемо думати, уточнювати, електроприлад, двадцять два, іншомовний, синьо-фіолетовий, малесенький, тільки що, низькорослий, аматорський, юнак, утихомирювати, юннат.

Ключ. З перших букв має скластися вислів французького філософа XVII ст. Р.Декарта.

Творення і правопис складних слів

Складні слова творяться складанням двох або більше основ:

а) за допомогою сполучних голосних **о** або **е**: *пароплав, місяцехід, світло-голубий, працездатний*;

б) без сполучних голосних: *хліб-сіль, всюдихід, повсякденний, напівпровідник, пів яблука, пів лимона*.

Складні слова пишуться разом або через дефіс.

1. Разом пишуться складні слова, утворені від підрядних словосполучень (у яких від одного до іншого слова можна поставити питання):

будова (я к а ?) нова — новобудова;

сніг (я к и й ?) білий—білосніжний;

будує (щ о?) машини—машинобудівний;
бетон (я к и й?) із залізом — залізобетон;
ходить (де?) всюди — всюдихід;
зелений (я к д о в г о ?) вічно — вічнозелений;
перекоти (к у д и?) через поле—перекотиполе.

Так само разом пишуться і складні географічні назви, перша частина яких вказує на сторону світу: *Північнокримський канал, Південнокитайське море. Західносибірська низовина.*

Але через дефіс пишуться: *Свят-вечір, дівич-вечір, буй-тур, зелен-сад.*

1. Я хочу бути **вічноюним**, незламно-молодим. (П. Тичина.) 2. Якщо не можеш бути **вічно юним**, то змолodu не будь старим бодай. (Д. Павличко.) 3. “О! тут копали”, — думав він, наглянувши **свіжо розкопану** землю. (М. Коцюбинський.) 4. **Свіжовідклепаний** місяць вичахав у холодній безвісті. (Григорій Тютюнник.)

3. **Через дефіс** пишуться складні слова, утворені від сурядних словосполучень (у яких всі слова рівноправні, їх можна з’єднувати повторюваним сполучником *і...і*):

*і всесвітній і історичний — всесвітньо-історичний;
і машинний і тракторний — машинно-тракторний;*

Але разом пишуться *жовтогарячий, червоногарячий, глухонімий, хитромудрий, зловорожий.*

1. Праворуч стоять мовчки **темно-сині** [*і темні і сині*] Карпати в клубках срібних, **сліпучо-білих** [*і сліпучі і білі*] хмар. (О. Гончар.) 2. Над річкою схилились **пишно-зелені** [*і пишні і зелені*] сади, квіти **барвисто-пахучі** [*і барвисті і пахучі*]. (М. Рильський.)

4. **Через дефіс** пишуться складні слова, утворені повторенням тих самих, синонімічних або антонімічних слів (їх також можна з’єднувати повторюваним сполучником *і...і*): *білий-білий, один-однісінький, рано-вранці, тишком-нишком, вряди-годи, без кінця-краю, більш-менш, видимо-невидимо, година-дві, день-два, сам-один, один-єдиний.*

Але якщо повторюється те саме слово в різних відмінках, то таке сполучення пишеться окремо: *кінець кінцем* (називний + орудний відмінки), *одним один* (орудний + називний відмінки), *нога в ногу, раз у раз* (називний + знахідний відмінки).

1. **Далеко-далеко** десь мріє Дніпро. (О. Довженко.) 2. Човен був великий і **старий-престарий**. (О. Довженко.) 3. Ще б хоч **один-однісінький** раз відчути себе серед просторів океанічних. (О. Гончар.) 4. Що **шумить-дзвенить** верхами? (П. Тичина.) 5. Іван прикинув, що роботи лишилося на **годину-півтори**. (Григорій Тютюнник.)

5. **Через дефіс** пишуться такі складні слова іншомовного походження, як: *блок-схема, вакуум-апарат, віце-президент, прем’єр-міністр, екс-міністр, генерал-майор, унтер-офіцер, соціал-демократ, пап’є-маше, яхт-клуб тощо.* Але разом пишуться складні слова з такими загальноживаними

початковими частинами, як авіа-, авто-, аеро-, гідро-, електро-, кіно-, мікро-, радіо-, стерео-, теле-, фото- тощо: **авіабаза, аерофлот, гідромеханіка, радіоцентр, фотоелемент.**

1. Дивляться—геній державний, та миттю в **прем'єр-міністри.** (Остан Вишня.) 2. Нарешті тролейбус зробив коло, і ось він — київський **аеропорт.** (В.Собко.) 3. Кривцов наказав радистові взяти **радіопеленг** від **радіостанції** “Лахтак”. (М. Трублаїні.)

Завдання 1. Розкриваючи дужки, запишіть у дві колонки слова: 1) які пишуться разом; 2) які пишуться через дефіс.

Вугле (видобуток), озерно (болотний), здивовано (розгублений), всесвітньо (відомий), червоно (гарячий), вакуум (камера), в'єтнамське (український), сніго (затримання), перекоти (поле), штабс (капітан), тьмяно (жовтий), всесвітньо (історичний), овоче (сховище), м'ясо (молочний), вічно (зелений), світло (рожевий), темно (зелений), одно (денний), блок (схема), видимо (невидимо), корабле (будівник), ячмінно (житній), сніжно (білий), смагляво (лиций), синьо (зелений), легко (крилий), зменшено (пестливий).

Ключ. У кожному слові підкресліть другу від початку букву. З цих букв прочитаємо вислів давньоримського історика Тацита.

Завдання 2. Перепишіть, розкриваючи дужки і, де треба, вставляючи дефіс.

1. Тихо (тихо) по землі ходить мир—щоденний, звичний. (І. Жиленко.) 2. Мій синочок синьо (окий) в колисці усміхається мені. (В. Сосюра.) 3. Пильнуйте, люди добрі й щирі, не спіть, учені і жєнці! Чатують нас людино (звірі) з страхіттям атомним в руці. (В. Симоненко.) 4. Ніхто свого щастя (долі) не вгадає. (М. Стельмах.) 5. Страшно безсило (малим) чути себе перед смертю, але страшніше, коли ні за що вмерти! (Б. Олійник.) 6. Ревуть паро (плати), гудуть паро (вози), і аеро (плани) прокреслюють слід. (В. Стус.) 7. Замерехтіло між двох світів щось невпізнанно (знане). (В. Стус.) 8. Не знав, не знав звіздар гостро (бородий), що в антисвіті є антизірки, що у народах є антинароди, що у століттях є антивіки. (Л. Костенко.)

Правопис слів із частинами напів- і пів-

1. Частини напів- і пів- звичайно пишуться разом: **напіввідкритий, напівосвітлений, напів'ява, напівсон, напівфабрикат, півроку, піввідра, півлітра.**

1. **Напівтемрява** й тиша панували у морі. (М. Трублаїні.) 2. На дошці ще лишився **напівстертий** дитячий малюнок крейдою. (О. Донченко.) 3. На заході **півнеба** охопили нерухомі заграви, дощ лив як з відра. (О. Гончар.) 4. Прибій за якої **півгодини** перескакував уже через каміння. (М. Коцюбинський.) 5. Могутній дуб. Він **півтисячоліття** стоїть на Хортиці. (Л. Забашта.) 6. Мічурін запрошує кожного з присутніх з'їсти **пів яблука і півабрикоса** нових сортів. (О. Довженко.) 7. Бач, яка худенька, маленька, тільки очі на **півобличчя** — карі, гарні, чисті. (Ю. Яновський.)

2. Частина пів- пишеться окремо : пів України, пів Києва

Завдання 3

Перепишіть, розкриваючи дужки і, де треба, вставляючи дефіс.

1. Якись думки снуються в голові, (напів)журливі і (напів)свідомі. (М.Рильський.)
2. Мавка поволі вибирає (напів)зів'ялі квітки з пожатого жита. (Леся Українка.)
3. І никає помазаником божим (пів)правда, (пів)свобода, (пів)життя. (М. Вінграновський.)
4. Нам неправда ненависна як антисвіт, та (пів)правда—ненависніша вдвічі. (Б. Олійник.)
5. Що вчора мірою було— (пів)міри стало нині, немов щодня нове крило дарується людині. (М.Рильський.)
6. Із хаосу, із натяку, з (пів)слова народжується думка, звук, акорд. (П. Дорошко.)
7. (Пів)усміх викривив губи Бондаря. (С. Журахович.)

Правопис складноскорочених слів і графічних скорочень

1. Складноскорочені слова, утворені з початкових букв або звуків, пишуться (незалежно від написання словосполучення) великими буквами: Організація Об'єднаних Націй — ООН, гідроелектростанція — ГЕС, Міністерство закордонних справ — МЗС. Великими буквами пишуться і складноскорочені слова, утворені від інішомовних словосполучень: ЮНЕСКО, НАТО, УЄФА.

Проте малими буквами пишуться такі слова, як виш (вища школа), загс (запис актів громадянського стану). Деякі складноскорочені слова пишуться комбіновано: Національний університет "Києво-Могилянська академія" — НаУКМА, Київський міжнародний університет — КиМУ.

Якщо такі складноскорочені іменники відмінюються, то закінчення біля них дописуються малими буквами: ЗІЛом, ЛАЗи.

1. Життя таке вибухове — комп'ютери, скутери, ціла тобі **НТР**. (І. Драч.)
 2. Шлюбна пара переступила, нареши, поріг **загсу**. (Ю. Яновський.)
 3. Навколо **ЗІМа** на значній відстані вовтузяться хлопчакі. (О. Довженко.)
2. У складноскорочених словах, утворених іншими способами, усі частини пишуться з малих букв: районний виконавчий комітет — райвиконком, завідувач господарства — завгосп, організаційний відділ — оргвідділ. Але власні складноскорочені назви пишуться з великої букви: Дніпроес, Донбас, Укрінбанк.

3. На відміну від складноскорочених слів графічні скорочення читаються повністю. Наприклад, пишемо — 1991 р., читаємо — 1991 рік; пишемо — 5 тис., читаємо — 5 тисяч; пишемо — 47 млн., читаємо — 47 мільйонів; пишемо — 7 млрд., читаємо — 7 мільярдів; пишемо — і т. д., читаємо — і так далі. Слова на письмі скорочуються завжди на приголосний: громадянин — гр., наприклад — напр., область — обл., північно-східний — півн.-сх. Але: нашої ери — н. е., острів — о.

У кінці графічних скорочень ставиться крапка (приклади див. вище), але крапка не ставиться при скорочених назвах мір: 10 кг, 5 км, 5 хв, 3 мкф тощо. Не ставиться крапка і між подвоєними буквами, що вказують на множину: рр.—роки, тт.—томи.

Завдання 4. Від поданих словосполучень утворіть складноскорочені слова: 1) з початкових букв або звуків; 2) іншими способами. Запишіть їх.

1. Міністерство охорони здоров'я, наукова організація праці, електронно-обчислювальна машина, Львівський автомобільний завод, будівельно-монтажне управління, інженерно-технічні працівники, Кивська міська державна адміністрація. 2. Міський комітет, професійна спілка, виконавець робіт, універсальний магазин, спеціальний кореспондент, Кременчуцька гідроелектростанція, Донецький басейн.

10. Самостійна робота №2. Орфографічна норма. Лексична норма. Будова слова. Словотвір.

Тема: «Лексична норма»

I варіант

I. Виконати тестові завдання (за кожну правильну відповідь – 0,5 б.)

1. Визначте правильний варіант послідовного заповнення пропусків у реченні _____ Чарльза Дарвіна, головною рушійною силою еволюції є _____ добір.

А По теорії, природній

Б За теорією, природний

В Згідно теорії, природний

Г У відповідності до теорії, природній

Д Відповідно теорії, природній

2. Доберіть до кожного речення, у якому зроблено пропуск, відповідний за значенням фразеологізм.

Речення

1 Ініціативна група висадила на пустирі дерева, вирішивши так [...] комунальників.

2 Для успішного перебігу будь-якої справи важливим є правильний розподіл обов'язків: головне – [...] людину з лідерськими якостями.

3 Оцінюючи чийсь учинки, не будьте категоричними, якщо не знаєте всіх обставин,

Фразеологізм

А поставити на місце

Б поставити на чолі

В поставити на карту

Г поставити перед

Д поставити на ноги

спробуйте себе [...] іншого.

4 *За такого непередбачуваного перебігу подій
доведеться [...] все: або пан, або пропав!*

3. Немає лексичної помилки в рядку

А багаточисельні дзвінки

Б рішити завдання

В наступного разу

Г погляди співпадають

4. Фразеологізм *через пеня колоду* має антонім

А далеко куцому до зайця

Б і кіт не валявся

В як курка лапою

Г мухи не зобидить

Д комар носа не підточить

5. Доберіть синоніми.

Слово

Синонім

1 превентивний

А істотний

2 тотальний

Б всеосяжний

3 фіктивний

В передовий

4 кардинальний

Г підроблений

Д запобіжний

6. Доберіть українські відповідники до іншомовних слів.

Іншомовне слово:

Українське слово:

1 фактор

А царина

2 критерій

Б віче

3 лозунг

В гасло

4 сфера

Г чинник

Д мірило

7. Антонімами є слова

А серйозний - стриманий

Г акліматизований - пристосований

Б делікатний - приємний

Д асиміляція - уподібнення

В деградувати - відроджуватися

8. Лише історизми записані в рядку

А перст, врата, чати

Г печеніги, уста, дзигар

Б яничари, боярин, осавул

В скарбник, гетьман, десниця

9. Правильно дібрано сучасний відповідник до архаїзму в рядку

☐ А град - лід

☐ В десниця - права рука

☐ Б рать - ратиця

☐ Г уплітка - миска

10. Архаїзм ужито в реченні:

☐ А Озеро рівне, і чорний лебідь нечутно лине вздовж берега.

☐ Б Сама не знаю, що в ній за скарби, якого серце зберігало джина.

☐ В На твоїх ланітах, як говориться в таких випадках, палає рум'янець досади.

☐ Г Божевілля моє, божемилля, богомілья моїм сльозам!

11. Знайдіть авторські неологізми у реченнях:

☐ А Повесніли трави травенятами, Повесніли зайчики зайчатами.

☐ Б І скрізь плывуть широкі звуки гучної, світлої землі.

☐ В Там, кажуть, з гір усю країну видно.

☐ Г Повіяв ранковий вітер, хвиля сплеснула голосніше.

☐ Д І ластівка проворна вгорі прокреслює мету.

II. Написати вільне есе на тему «Чи завжди потрібно говорити правду?»

(2 бали)

Тема: «Лексична норма»

II варіант

I. Виконати тестові завдання (за кожну правильну відповідь – 0,5 б.)

1. Прочитайте речення.

Перед виходом з дому не забудьте ... світло і , ... погоду, ... всі вікна.

Граматично правильним є варіант послідовного заповнення пропусків

☐ А вимкнути, незважаючи на, позачиняти

☐ Б виключити, незважаючи на, позакривати

☐ В вимкнути, не дивлячись на, позачиняти

☐ Г вимкнути, незважаючи на, позакривати

☐ Д виключити, не дивлячись на, позачиняти

2. Лексичну помилку допущено в рядку

☐ А являється прикладом

☐ Б скасувати конференцію

☐ В непридатний до вжитку

☐ Г зважати на правила

3. Лексичної помилки НЕМАЄ в реченні

☐ А На лекціях з етики професор розповідав студентам, як тактичніше вчинити в тій чи тій не надто приємній ситуації.

☐ Б Імунологи прогнозують, що останні місяці року будуть удачними для укріплення здоров'я.

В На симпозиум поїде чисельна група науковців, які брали участь у досліді цієї теми.

Г На конференцію запросили різних за фахом лікарів: від хірургів до реабілітації.

Д У тендітних руках балерини – оберемок червоних троянд, і це найвища оцінка її роботи в новому спектаклі.

4. Синонімом до слова збагнути є

- А** зібгати
- Б** розбагатіти
- В** зрозуміти
- Г** розгубитися

5. Доберіть до кожного фразеологізму синонім

Фразеологізм

- 1** зарубати на носі
- 2** бувати в бувальцях
- 3** сісти в калюжу
- 4** зривати маску

Синонім

- А** виводити на чисту воду
- Б** облизня піймати
- В** намотати на вус
- Г** стелитися під ноги
- Д** знати, де раки зимують

6. Доберіть до кожного фразеологізму антонім.

Фразеологізм

- 1** тримати в чорному тілі
- 2** розкрити карти
- 3** викинути з голови
- 4** мозолити руки

Антонім

- А** ставати дибки
- Б** гладити по голові
- В** ходити довкола
- Г** не йти з думки
- Д** ганяти

собак

7. Доберіть українські відповідники до іншомовних слів.

Іншомовне слово:

- 1** фактор
- 2** критерій
- 3** лозунг
- 4** сфера

- А** царина
- Б** віче
- В** гасло
- Г** чинник

Українське слово:

Д мірило

8. Антонімами є слова в рядку

А постійний – сталий

В різниця – тотожність

Г провісник – предтеча

Б приємний – милий

9. Усі слова є архаїзмами, окрім ...

- А** десниця
- Б** перст
- В** ланіти

Г кріпак

10. Знайдіть авторські неологізми у реченнях:

А Повесніли трави травенятами, Повесніли зайчики зайчатами.

Б І скрізь пливуть широкі звуки гучної, світлої землі.

В Там, кажуть, з гір усю країну видно.

Г Повіяв ранковий вітер, хвиля сплеснула голосніше.

Д І ластівка проворна вгорі прокреслює мету.

11. Лише історизми записані в рядку

Аперст, врата, чати

Бяничари, боярин, осавул

Вскарбник, гетьман, десниця

Гпеченіги, уста, дзигар

II. Написати вільне есе на тему «Чому байдужість вважають найстрашнішою позицією в житті людини?» (2 бали)

11. Морфологічна помилка. Іменник. Рід іменників. Іменники, що мають лише форму однини або множини.

Загальна характеристика іменника

Іменник називає предмет (*людина, степ, день, думка, змагання, радість*) і відповідає на питання *х т о ? щ о ?* Власне кажучи, іменником називаємо всі слова, які відповідають на питання *х т о ? щ о ?*

1. Серед іменників розрізняємо загальні і власні назви.

Загальні назви дають багатьом однаковим предметам: *держави, місто, село, річка, думка, завдання*.

Власні назви дають окремим предметам, щоб відрізнити їх від інших подібних: *Україна, Київ, Дніпро, Моринці, Тарас Григорович Шевченко*.

2. Іменники мають три роди: чоловічий (*він — день*), жіночий (*вона — ніч*) і середній (*воно — небо*). Рід у них постійний. Але іменники, які вживаються тільки в множині (*двері, сани*), роду не мають.

Треба пам'ятати, що іменники *біль, собака, насип, ступінь, кір, тюль, нежить, ярмарок, продаж, Сибір, степ, Дніпро — чоловічого* роду, *путь жіночого, листя, проміння — середнього*. Є іменники, що мають **подвійний** рід: *цей сирота і ця сирота, цей листоноша і ця листоноша, цей каліка і ця каліка, цей базікало і це базікало, ця хмарище і це хмарище*.

Рід складноскорочених слів визначаємо за головним словом: *НБУ доповів* (Національний **банк** України), *НаУКМА оголосив конкурс...* (Національний **університет** "Києво-Могилянська академія"), *НТР відбулася* (науково-технічна революція).

Власні незмінювані назви іншомовного походження мають рід відповідно до роду загальної назви: *повновода Міссурі* (річка), *рівнинне Міссурі* (плато), *густонаселений Міссурі* (штат у США).

1. Ще хвилина, і місяць урочисто випливе з моря і простеле до самого берега широку, **прозору** **путь**. (*Леся Українка*.) 2. Вона чула **страшений** **біль** голови, **страшенну** втому в цілій тілі. (*І. Франко*.) 3. То вже був **крайній** **ступінь** роздратованого збудження. (*В. Кучер*.) 4. По квітнику **собака** **поскакав**. (*Л. Глібов*.) 5. **Тюль** гардин **гойдався** біля вікна. (*О. Гончар*.)

3. Іменники можуть стояти в однині і в множині. Проте є невелика кількість іменників, що вживаються:

а) тільки в однині: *молоко, кров, молодь, дружба, поспішність*;

б) тільки в множині: *ворота, ножиці, штани, дріжджі, радощі, Карпати, Суми*.

Весело рипіли **сани** по снігу, весело бігли коні. (*М.Коцюбинський.*)
2.Заскрипіли рано двері у великій хаті. (*Т.Шевченко.*) 3. Пісня входить в духовне **єство** з **молоком** матері. (*А.Малишко.*) 4. Радістю і **веселощами** б'ється серце у Христі. (*Панас Мирний.*)

4. Іменики за реальним змістом поділяються на:

а) назви **істот** (осіб, персонажів, тварин): *учень, батько, вівця, горобець, ластівка, мікроб;*

б) назви **неістот**; *хмара, понеділок, лоб, хвилювання. синус.*

Усі назви істот, а також частина назв неістот (які мають чітко окреслену форму: *дуб, портрет, олівець, грудень, вівторок, атом*), зокрема й назви населених пунктів (*Конотон, Кременчук, Нью-Йорк*), належать до назв **чітко окреслених** предметів і понять. Усі інші — до назв **нечітко окреслених** предметів і понять. Ці відомості пригодяться, коли йтиме мова про відмінкові закінчення іменників.

Завдання 1. Запишіть іменники в три колонки за родами: 1) чоловічий; 2) жіночий; 3) середній. Іменники, у яких рід не визначається, не виписуйте.

Осоння, колосся, туман, двері, ярмарок, онука, Па-де-Кале (*затока*), біль, квота, благополуччя, Сочі (*місто*), адрес (*привітання*), Дніпро, ніч, НТР, кір, дріжджі, змій, тьма, здоров'я, скло, граблі, адреса, скоч, Кракатау (*вулкан*), листя, тиша, насип, дрова, тюль, яйце, смаглявість.

Ключ. З других букв виписаних слів мають скластися слова, пропущені у вислові Лесі Українки: “*Для нас ... та коханий*”.

Завдання 2. Виписіть тільки назви чітко окреслених предметів і понять.

Сміливість, хрущ, око, клопіт, чіп, ящик, катет, пісок, артист, горіх, льодохід, індик, горох, рак (*назва тварини*), ліс, квітень, атом.

Ключ. З перших букв виписаних слів має скластися закінчення вислову Л.Костенко: “*Не бійся правди, ...*”

12. Складні випадки відмінювання іменників. Словозміна іменників IV відміни. Особливості кличного відмінка

Іменники мають сім відмінків:

- 1) називний — хто? що? ;
- 2) родовий — кого? чого? до кого? до чого? ;
- 3) давальний — кому? чому? ;
- 4) знахідний — кого? що? про кого? про що? ;
- 5) орудний — ким? чим? ;
- 6) місцевий — на (у) кому? на (у) чому? ;
- 7) кличний — хто? що?

Для розрізнення відмінків іменників, зокрема родового і знахідного, називного і знахідного, доцільно ставити два питання: *Сухорляві, але міцненькі руки тримали на плечі великий (кого? що?) кошик, повний малини.* (Леся Українка.)

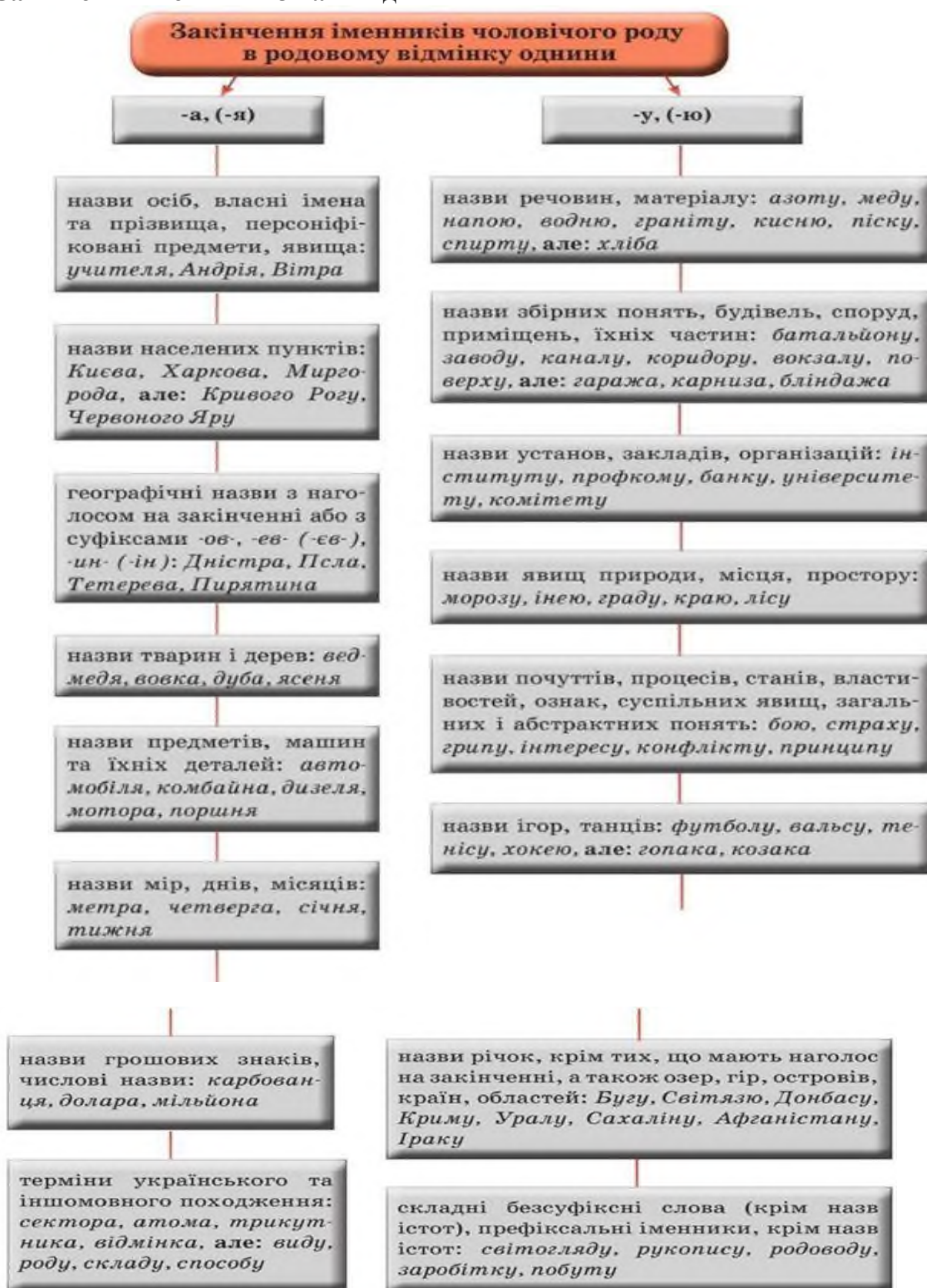
Відмінювання іменників — це їхня словозміна.

Є чотири типи відмінювання іменників за відмінками (I, II, III й IV відміни).

Закінчення іменників 1 відміни

Закінчення іменників 2 відміни

Закінчення іменників 3 та 4 відміни

Запам'ятайте! Іменники **Кубок, Суперкубок** зі значенням «приз» у формі родового відмінка однини потрібно вживати із закінченням -а: *футболісти України не вибороли Кубка (Суперкубка)*, а зі значенням «змагання, ігри» — із закінченням -у: *чвертьфінальні матчі Кубку України зібрали неймовірно потужну глядацьку аудиторію*.

Запам'ятайте! Є іменники, де закінчення -а (-я), -у (-ю) родового відмінка розрізняє значення або передає відтінки значень.

- Акта (документа) - акту (процес).
- Апарата (прилад) - апарату (установа).
- Блока (частина споруди) - блоку (об'єднання держав).
- Буряка (одиничне) - буряку (збірне)
- Дзвона (інструмент) - дзвону (звук).
- Інструмента (одиничне) - інструменту (збірне).
- Листопада (місяць) - листопаду (опадання листу).
- Папера (документ) - паперу (матеріал).
- Потяга (поїзд) - потягу (почуття).
- Терміна (слово) - терміну (строк).

**Закінчення іменників — назв діячів
із суфіксами -ар, -ир, -яр та кінцевим -р
у родовому та орудному відмінках**

Тверда група Р.в. — -а О.в. — -ом	М'яка група Р.в. — -я О.в. — -ем	Мішана група Р.в. — -а О.в. — -ем
• іменники на -р: <i>вихор — вихора, -ом;</i> • іменники з суфіксами -ар, -яр, -ир, які постійно наголошені: <i>футляр — футляра, -ом;</i> <i>командир — команди- ра, -ом</i>	• іменники з ненаголошеними суфіксами -ар, -ир: <i>лікар — лікаря, -ем;</i> <i>козир — козира, -ем;</i> • іменники з кінцевим -р: <i>Ігор — Ігоря, -ем;</i> <i>Лазар, якір, ледар, лобур;</i> • іменники з наголошеними суфіксами -ар, -ир (за відмінювання наголос переходить на закінчення): <i>кобзар — кобзаря, -ем;</i> <i>проводир — проводи- ря, -ем</i>	• іменники з суфіксом -яр називають людей за родом заняття: <i>пісняр — пісняра, -ем;</i> <i>школяр — школяра, -ем</i>

Відмінювання аббревіатур

В українській мові відмінюються ініціальні (звукові та буквені) аббревіатури, які вимовляємо як звичайне слово, що закінчується на приголосний: **ЖЕК** — **ЖЕКу**, **УНІАН** — в **УНІАні**, **СНІД** — **СНІДу**, **ВАК** — до **ВАКу**, **ДАК** — **ДАКу**.

Кінцеві звуки [г], [к], як і в звичайних словах, чергуються у місцевому відмінку з [з'], [ц']: у **ТЮЗі**.

Багато нових звукових аббревіатур не змінюють своєї форми у непрямих відмінках: **МОН**, **ВАТ**, **ТОВ**, **ЧАЕС**, **ЗАТ**.

Звукові аббревіатури, які вимовляємо як звичайне слово, що закінчується на голосний, не відмінювані: **ЗМІ**, **КРУ**, **МАУ**, **НАНУ**, **УПА**, **ПАРЄ**, **УЕФА** та ін.

До невідмінюваних також належать буквені аббревіатури, що їх вимовляємо за назвами їхніх букв-складників: **СТБ** (естебе), **ЦВК** (цевека), **КМДА** (каемдеа), **МВФ** (емвееф), **ПДВ** (педеве), **АПК** (апека) та ін.

Мішані аббревіатури в українській мові вважають відмінюваними: *літ-студія* — *літстудії*, *літстудією*, *літстудію*; *драмтеатр* — *драмтеатру* (-ові), (у) *драмтеатрі*.

До невідмінюваних належать аббревіатури з першим скороченим компонентом **зав-** (скорочення іменника завідувач): *завкадрів*, *заввідділу*, *завкафедри*, *завлабораторії*, *завферми*.

Правопис прізвищ та імен по батькові

I TAKE БУВАЄ

Керівник групи звернулася до Іринки:

- Поклич, будь ласка, Петренко. Іринка задумалася, кого ж саме покликати. Адже в групі є і Петренко Жанна, і Петренко Сергій.

Поміркуйте, кого має покликати Іринка - Сергія чи Жанну ?

Українські та інші слов'янські прізвища, що мають закінчення іменників I та II відміни, відмінюємо переважно за зразками відмінювання відповідних іменників цих відмін:

Майборода — Майбороди, Майбороді, Майбороду і т. д.;

Гміря — Гмірі, Гмірю, Гмірі, Гмірею і т. д.;

Гнатюк — Гнатюка, Гнатюкові (Гнатюку) і т. д.;

Заєць — Зайця, Зайцеві (Зайцю) і т. д.;

Іваньо — Іваня, Іваневі (Іваню) і т. д.;

Кривоніс — Кривоноса, Кривоносові (Кривоносу) і т. д.;

Лéбідь — Лéбеда, Лéбедеві (Лéбедю) і т. д.;
Панібудьла́ска — Панібудьла́ски, Панібудьла́сці і т. д.;

Жіночі прізвища на -о, -й і на приголосний не відмінюються:

чоловіче	жіноче
Н. Олег Покотило	Тетяна Покотило
Р. Олега Покотила	Тетяни Покотило
Д. Олегу/ові Покотилу/ові	Тетяні Покотило
З. Олега Покотила	Тетяну Покотило
О. Олегом Покотилом	Тетяною Покотило
М. Олегу/ові Покотилу/ові	Тетяні Покотило
К. Олеже Покотило	Тетяно Покотил

Зразки відмінювання географічних назв

Н.	Суми	Канів	Одеса	Біла Церква	Івано-Франківськ
Р.	Сум	Канева	Одеси	Білої Церкви	Івано-Франківська
Д.	Сумам	Каневу	Одесі	Білій Церкві	Івано-Франківську
Зн.	Суми	Канів	Одесу	Білу Церкву	Івано-Франківськ
Ор.	Сумами	Каневом	Одесою	Білою Церквою	Івано-Франківськом
М.	(у) Сумах	(у) Каневі	(в) Одесі	(у) Білій Церкві	(в) Івано-Франківську
Кл.	Суми	Каневе	Одесо	Біла Церкво	Івано-Франківське

ЗАВДАННЯ

1. Випишіть у дві колонки словосполучення, вставляючи букви: 1) о, а, у;

2) е, я, ю.

Під ясними зор..ми, свіжими вітр..ми, знайомий з бетоняр..ми, пам'ятай про товариш.., мчав кул..ю, бережи як зіниц.. ока, останньому косар..ві, струснув кучер..ми, оснащений радіоапаратур..ю, сьогодні перед вечер..ю, стер ірж.., свіжою їж..ю, працюватиму столяр..м, був з командир..м, здійняв буч.., зустріч із школяр..ми, стоїть над душ..ю, праця шахтар.., вчуся на муляр.., буду бджоляр..м, зеленими кущ..ми, їдуть бездоріжж..м, пішов з косар..ми, осінньою пор..ю, отаборилися на глинищ..х, відповів столяр..ві.

Ключ. У першому слові кожного словосполучення підкресліть другу від початку букву. З цих букв прочитаєте вислів П. Тичини.

Завдання 2. Пригадайте, у яких випадках приголосні подовжуються.

Запишіть подані іменники у формі орудного відмінка однини.

Рось, діагональ, велич, сухість, хліб-сіль, глазур, Керч, подорож, користь, віддаль, паморозь, медаль, любов, спадковість, вуаль, мудрість.

Завдання 3. Іменники, визначивши їхню відміну і групу, поставте в орудному відмінку однини (ки м? чи м?) і запишіть у дві колонки: 1) з буквою о в закінченні; 2) з буквою е або є в закінченні.

1. Алмаз, сюрприз, паранджа, янтар, серце, Ася, яблунька, депеша, яблуня, директор, ядро, межа, звіробій, вітер, вдача, пісняр, пластир, комар, плащ, вівчар.
2. Якір, квартира, осокір, кресляр, ветеринар, столяр, пустир, панцир, екземпляр, стайня, силач, сторож, льотчиця, вимпел, ювіляр, кочегар, книжка, остача, тягар, хабар.

Ключ. У кожному слові підкресліть другу від початку букву. З цих букв прочитаєте: 1) вислів І. Карпенка-Карого; 2) вислів, приписуваний Галілео Галілею.

Завдання 4. Іменники поставте в родовому відмінку однини (кого? чого?) і запишіть у дві колонки: 1) із закінченням -а (-я); 2) із закінченням -у (-ю).

1. Мармур, ураган, Дунай, Ужгород, квітень, рис, Омельченко, Інгул [ріка], старт, туризм, Гайдай [прізвище], Острог [місто], ювілей, синус, електрон, Буг, Арарат [гора], Ромодан [місто], гіпс, Алжир [державна], циферблат, ерг [міра роботи], Тибет [нагір'я], Ельтон [озеро].
2. Сніг, Нью-Йорк, Ерзурум [місто], Ліван [країна], обмін, Вашингтон [місто], Іртиш [ріка], вир, Амур [ріка], Вашингтон [штат], Дністер, Донець, інстинкт, Дніпрогес, Дагестан, інвентар, листопад [місяць], ідеалізм, листопад [опадання листя], явір, йорж, алюміній, міліметр, ом.

Ключ. З перших букв виписаних слів прочитаєте: 1) початок вислову А. Малишка, який закінчується словами «...тому глибини всякі перейти»; 2) вислів М. Коцюбинського.

Завдання 5. Розподіліть аббревіатури на відмінювані й невідмінювані; своє виконання підтвердіть введенням трьох-чотирьох аббревіатур кожної групи в контекст.

Облпрофрада, міськвиконком, медперсонал, НАН України, ЖЕК, МА- ГАТЕ, СТО, ДОК-3, ФРН, АС, спортлото, зоопарк, педфак, СНІД, Центрви-борчком, ОБСЄ, СОТ, МОЗ, ВООЗ.

Завдання 6. Від поданих імен утворіть і запишіть чоловічі й жіночі імена по батькові.

Авксентій, Альберт, Анісій, Борислав, Валентин, Валерій, Гаврило, Георгій, Геннадій, Дмитро, Єгор, Захарій, Ілля, Кузьма, Лука, Лаврін, Лев, Мирон, Мусій, Павло, Родіон, Сава, Терентій.

Завдання 7. Утворіть звертання за допомогою сполук слів за зразком.

Зразок: пан полковник — Слухаю, пане полковнику!

Брат Сергій, пан професор, пані Світлана, доцент Юрченко, надзвичайний посол, Григорій Ілліч, подруга Галя, товариш лейтенант, друг Денис, колега Семененко, пан Президент.

Завдання 8. Виправіть помилки

1. Як життя, юнак?
2. Пан архітектор, у мене є пропозиція.
3. Шановний студент, здайте реферат.
4. Пан водій, зупиніть автомобіль.
5. Друг, пригости мене кавою.
6. Андріє, ходімо до коледжу.
7. Костянтин, допоможи товаришу.
8. Ми не забудемо Ваші заняття, шановний викладач!
9. Я люблю тебе, моя країна.
10. Володимир Володимирович, прошу Вас узгодити договір на нараді.

13. Прикметник. Відмінкові закінчення прикметників. Ступені порівняння прикметників.

Прикметник — це повнозначна змінна частина мови, яка виражає ознаку або властивість предмета й відповідає на питання **який? яка? яке? чий? чия? чие?** За своєю здатністю виражати ознаки предмета безпосередньо або через відношення його до іншого предмета чи особи прикметники поділяються на три розряди: **якісні, відносні, присвійні**.

Ознаки прикметника

Морфологічні ознаки	Синтаксична роль
Відмінювані слова, змінюються за родами, числами й відмінками. Початкова форма: називний відмінок однини чоловічого роду. Можуть мати форму ступені порівняння (якісні прикметники). За лексичними й морфологічними ознаками поділяють на якісні, відносні та присвійні	Основна: узгоджене означення. Неосновна: іменна частина складеного

ВІДМІНЮВАННЯ ПРИКМЕТНИКІВ ТВЕРДОЇ ГРУПИ				
	ЧОЛОВІЧИЙ РІД	ЖІНОЧИЙ РІД	СЕРЕДНІЙ РІД	МНОЖИНА (для всіх родів)
Н.	народн <u>и</u> и	народн <u>а</u>	народн <u>е</u>	народн <u>і</u>
Р.	народн <u>ого</u>	народн <u>ої</u>	народн <u>ого</u>	народн <u>их</u>
Д.	народн <u>ому</u>	народн <u>ій</u>	народн <u>ому</u>	народн <u>им</u>
Зн.	як Н. або Р.	народн <u>у</u>	народн <u>е</u>	як Н. або Р.
Ор.	народн <u>им</u>	народн <u>ою</u>	народн <u>им</u>	народн <u>ими</u>
М.	(у) народн <u>ому</u> (народн <u>ім</u>)	(у) народн <u>ій</u>	(у) народн <u>ому</u> (народн <u>ім</u>)	(у) народн <u>их</u>

ВІДМІНЮВАННЯ ПРИКМЕТНИКІВ М'ЯКОЇ ГРУПИ				
Н.	давн <u>и</u> и	давн <u>я</u>	давн <u>є</u>	давн <u>і</u>
Р.	давн <u>ього</u>	давн <u>ьої</u>	давн <u>ього</u>	давн <u>ьих</u>
Д.	давн <u>ьому</u>	давн <u>ьій</u>	давн <u>ьому</u>	давн <u>ьим</u>
Зн.	як Н. або Р.	давн <u>ю</u>	давн <u>є</u>	як Н. або Р.
Ор.	давн <u>ім</u>	давн <u>ьою</u>	давн <u>ім</u>	давн <u>ьими</u>
М.	(у) давн <u>ьому</u> (давн <u>ьім</u>)	(у) давн <u>ьій</u>	(у) давн <u>ьому</u> (давн <u>ьім</u>)	(у) давн <u>ьих</u>

Дружний — пов'язаний взаємною прихильністю, злагоджений (дружний колектив, друга сім'я), а **дружній** — який ґрунтується на дружбі, доброзичливий, прихильний (дружній потиск руки, дружній погляд, дружній візит). Слів **природній** та **зворотній** в українських словниках немає. **Отже**, уживайте прикметники твердої групи **природний** та **зворотний**: *природний баланс, природна поведінка; зворотний шлях, зворотна адреса*

Якісні прикметники виражають ознаки предметів безпосередньо своїм лексичним значенням: *жовтий цвіт, бадьора пісня, гіркий перець, хоробрий воїн, далека путь, глухий тупіт, присмний вигляд*.

В сучасній українській літературній мові якісні прикметники утворюють кілька тематичних груп, виражаючи:

- 1) ознаки кольору, розміру, ваги і зовнішніх особливостей предмета, що сприймаються органом зору: *чорний, ясний, великий, широкий, важкий, косий, круглий*;
- 2) ознаки предметів за смаковими якостями і властивостями, що сприймаються органом смаку: *кислий, гіркий, смачний* та ін.;
- 3) ознаки предметів за фізичними властивостями, що сприймаються органами дотику, слуху, нюху: *холодний, теплий, твердий, дзвінкий, пахучий*;
- 4) фізичні якості людини та інших істот: *здоровий, худий, меткий, сліпий, лисий, стрункий*;
- 5) психічні властивості, особливості характеру та інші ознаки людини: *сердитий, лагідний, сумний, добрий, розумний, рішучий, настирливий, тихий*.

Солодкий торт (пряме, якісний) — **солодкий** сон (перен., якісний).

Гострий ніж (пряме, якісний) — **гострий** погляд (перен., якісний).

Лисяча (якісн.) хитрість — про хитру, підступну, невідверту людину.

Вовчий (якісн.) апетит — дуже сильний.

Собаче (якісн.) серце — про віддану людину.

Заяча (якісн.) вдача — про полохливу, боязку людину.

Слоняча (якісн.) хода — незграбна, важка, неграційна.

У поданих фразеологізмах прикметники *лисячий, вовчий, собачий, заячий, слонячий*, які зазвичай можуть бути відносними і присвійними, виконують роль якісних, тому що означають якості характеру людини.

Якісні прикметники можуть мати ступені порівняння, тобто вияв ознаки в предметі різною мірою.

Розрізняють два ступені порівняння: вищий і найвищий.

Вищий і найвищий ступені порівняння мають просту і складену форми, а найвищий – ще й складну форму.

Кінцеві приголосні основи [г], [ж] перед суфіксом -ш- змінюються й утворюють із суфіксом звукосполучення [жч]: *дорогий — дорожчий, дужий — дужчий*; кінцевий приголосний основи [с] перед суфіксом -Ш - теж змінюється утворюючи з суфіксом звукосполучення [шч], що графічно передається буквою щ: *високий — вищий; товстий-товщий*;

Окремі прикметники утворюють форму вищого ступеня, змінюючи основу: *гарний — кращий, поганий — гірший, малий — менший, великий — більший*.

Посилення інтенсивності ознаки може виражатися додаванням до прикметників вищого ступеня слів **багато, значно, набагато, куди** (*багато ширший, значно дорожчий, куди кращий*).

Деякі якісні прикметники не утворюють ступенів порівняння:

назви кольорів, що перейшли з розряду відносних	кремовий, шоколадний, волошковий, брунатний, лимонний, вишневий, бузковий, каштановий
назви масті коней	вороний, буланий, карий
назви ознак абсолютного порогу інтенсивності	сліпий, босий, мертвий, німий, голий
назви складних ознак	чорнобокий, блідо-рожевий
назви ознак, що виражають міру ознаки суфіксом, префіксом, складанням основ чи синтаксично	низенький, вузюсінський, страшенний, злющий, препоганий, надзвичайний, ультрамодний, густо-синій, білосніжний, надто хитрий
прикметники, що мають безвідносний вияв ознаки	голубуватий, білястий

Відносні прикметники утворюються

переважно від іменникових основ, рідше — від дієслівних і прислівникових:

основа іменника + -н-, -ан-(-ян-), -ов-, -ев-(-єв-)	ознака предмета за матеріалом, з якого зроблено його	мідний, гречаний, пшонаний, березовий, смушевий, басвий
основа іменника + -н-	ознака предмета просторовими відношеннями; за призначенням; за часом	стінний годинник, районний відділ; віконна рама, машинний завод; столітній, денний, осінній
основа іменника +	значення належності до уста-	сільський, ткацький, паризький,
-ськ-(-зьк-, -цьк-)	нови, країни, міста, особи	бідняцький
основа іменника іншомовного походження + -ичн(ий), -ічн(ий) [-їчн(ий)]	різні ознаки	історичний, класичний, ортопедичний; академічний, ідилічний, органічний
основа дієслова + -льн-, -ч-	різні ознаки	навчальний, складальний, споживчий точильний, вірчий,

Присвійні прикметники утворюються від назв людей і тварин:

основа іменника І відміни (назва людини) +

Ольга — Ольжин, мачуха — мачушин;

-ин-, якщо основа закінчується на [j], — -ін-

Софія — Софіїн, Марія — Маріїн, Ілля — Іллін

(на письмі ін-)

основа іменника II відміни (назва людини) + -ів-(-їв-), який чергується з -ов-, -ев-(-єв-)

Петро — Петрова — Петрів, батько — батькова — батьків;

Юрій — Юріїв — Юрієвого, Сергій — Сергіїв — Сергієва

основа іменника (назва тварини) + -ин-, -ін- (на письмі — -їн-), -ач-(-яч-) та ін.

бджола — бджолиний, орел — орлиний, змія — зміїний, соловей — солов'їний;

собака — собачий, теля — телячий; вовк — вовчий, ведмідь — ведмежий

Завдання 1. Перепишіть поданий уривок, вставляючи, де треба, м'який знак або апостроф. Визначте якісні, відносні й присвійні прикметники. Не до сну с..огодні Вутан..ці. Непомітно вибравшись за табір, тінню стоїть перед степом, підставивши нічному вітерцеві свої вишневі рум..ян..ці. Далекі чабанс..кі вогні самотн..о золотят..ся де-не-де. Данькового нема з-поміж них. Сумно, темно у Вутан..чиних с..вітлицях. Пусткою дихає степ. Не сріблит..ся над ним м..яке місячне сяйво. На степовій могилі забовваніла якась висока постать. Може, пан..с..кий об..їждчик задрімав у сідлі? Величезна кам..яна баба зловісно впливля з темр..яви дівчині назустріч (О. Гончар).

Завдання 2. Прикметники запишіть у три колонки: 1) якісні; 2) відносні; 3) присвійні.

Змінний, охайний, стрункий, платний, учителева, тонкий, лютневий, знаменитий, п'ємонтський, столітній, мамин, зелений, світлий, льотний, всесвітній, старий, довгий, ляльковий, Ксенин.

Ключ. З других букв має скластися закінчення вислову Л.Костенко: "Єдиний, ..."

Завдання 3. Відредагуйте письмово речення.

1. Олег самий веселий у групі. 2. Північна частина озера Синевир набагато глибша південної. 3. Найбільш цікавішою була розповідь Наталі. 4. У природі алюміній більш поширений заліза. 5. Я знаю більш простіший варіант розв'язання задачі. 6. Рівень Каспійського моря на 28 м нижчий рівня Світового океану.

7. Комп'ютеризація — найбільш характерніша ознака нашого часу. 8. Ця зустріч з актрисою була самою найкращою у моєму житті. 9. Вона розумніше своєї сестри. 10. Самі передові фермерські господарства одержали високий урожай зернових.

Завдання 4. Від поданих іменників утворіть присвійні прикметники, поставте їх у називному відмінку жіночого роду (ч и я?) і запишіть у три колонки: 1) з суфіксом -ин-; 2) з суфіксом -ов-; 3) з суфіксом -ев- (-єв-). Прикметники з суфіксом -ін- не виписуйте.

Джержа, Назар, панич, Едмунд, учень, Ольга, Зоя, Боруля, Сень, Стецько, Терентій, Раїса, Ася, Галя, Ігор, Олекса, Леся, Кирило, сторож. Лазар, Марія, Оксана, Андрійко, Олексій, Варка, Жук [прізвище], Віталій, Аріадна, Андрусь, електрик.

Ключ. З перших букв прочитаєте прислів'я.

Завдання 5. Утворіть просту форму вищого і найвищого ступеня порівняння прикметників.

Гарний, добрий, малий, веселий, видний, дорогий, ясний, пахучий, гіркий, далекий, низький, слизький, в'язкий, синій, високий, рідний, милий, чистий, охайний.

14. Прислівник. Ступені порівняння прислівників. Написання разом, окремо й через дефіс прислівників і сполучень прислівникового типу.

1. Прислівники характеризують дію, стан або ознаку предмета і відповідають на питання різних обставин:

а) способу дії, міри й ступеня (я к ? я к и м с п о с о б о м ? с к і л ь к и ? н а с к і л ь к и ?): *поволі, трохи, удвічі, дощенту;*

б) місця (д е ? к у д и ? з в і д к и ? к у д о ю ?): *внизу, ліворуч, далеко, навпростець;*

в) часу (к о л и ? д о к и ? в і д к о л и ? я к д о в г о ?): *позавчора, довіку, зранку, щодня;*

г) причини (з я к о ї п р и ч и н и ? ч о м у ?): *спросоння, зопалу, зозла;*

г) мети (з я к о ю м е т о ю ? н а в і щ о ?): *навмисно, наперекір, у гості;*

д) умови (з а я к о ї у м о в и ?): *зненацька, випадково, навмання, принагідно, безнадійно, обов'язково.*

Прислівники звичайно стоять при дієсловах.

Завдання 1. Виписіть підряд словосполучення за розрядами прислівників: 1) способу дії; 2) місця; 3) часу і т.д.

Близько підійшов, сьогодні побачиш, зробив навмисно, лягнув зопалу, звично мовчав, стемніло вже, рано-вранці, жене наперекір, скинувся спросоння, високо піднісся, очманіло біг, обов'язково зустріне, осторонь стояв, стукнув зозла, навмання брів, скоро закінчу, тихо сидів.

Ключ. З других букв перших слів прочитаєте слова, пропущені у вислові Т.Шевченка: "Якби ви ..., то й мудрість би була своя".

2. За походженням прислівники бувають:

а) первинні: *де, там, звідти, сюди, коли, тоді, так;*

б) відприкметникові: *старанно, скажено, якнайвище, зблизька, знову,*

уповні, по-молодечому;

в) відіменникові: *вгорі, вранці, похапцем, спересердя*;

г) відчислівникові: *подвічі, подвоє, учетверо, по-перше, по двоє*;

д) відзайменникові: *зовсім, передусім, настільки, тому*.

3. За буловою прислівники бувають:

а) прості (одна основа): *радісно, нескінченно, замолоду, раптом, наприкінці, по-новому*;

б) складні (дві основи одним словом): *власноручно, босоніж, насамперед, обабіч, нашивкуруч, віч-на-віч, всього-на-всього*;

в) складені (пишуться двома і більше словами): *кінець квітцем, одним одно, сам на сам, раз у раз, все одно*.

Завдання 2. Випишіть підряд слова й словосполучення за походженням прислівників: 1) первинні; 2) відприкметникові; 3) відіменникові; 4) відчислівникові.

Здалека, нишком, спав досі, нашивидку, двічі, плазом, брав тут, по-перше, вільно, навиворіт, клали втрюх, остаточно, там був, звідти йшов, тая надвоє, зісподу.

Ключ. З других букв перших слів має скластися закінчення вислову Т.Шевченка: “В своїй хаті своя...”

Форми вищого й найвищого ступенів порівняння прислівників утворюють так само, як і відповідні форми якісних прикметників, від яких вони походять: *глибоко (від глибокий) — глибше, більш глибоко, найглибше, найбільш глибоко.*

При творенні форм ступенів порівняння прислівників відбуваються ті ж самі зміни, що й у прикметниках: *високо — вище, вузько — вужче, дужо — дужче, широко — ширше.*

Не творять ступенів порівняння прислівники з префіксами *пре-, за-*, суфіксами *-ень-, -есеньк-:* *препогано, забагато, тепленько, тихесенько.*

Значення вищого ступеня можна посилити словами *значно, набагато, куди, трохи:* *значно лівіше, набагато краще, куди глибше, трохи пізніше.*

Значення найвищого ступеня можна посилити префіксами *як-, що-:* *якнайкраще, щонайглибше.*

Букви **и** та **і** в кінці прислівників пишуться відповідно до правильної вимови: **и** — після букв, що позначають тверді приголосні (*навкруги, навпаки, трохи, по-людськи*), **і** — після букв, що позначають м'які і пом'якшені приголосні звуки (*тричі, нарешті, опівночі, насторожі*).

Пишеться *и*

У кінці прислівників після **г, к, х** завжди пишеться **-и**: *навкруги, верхи, трохи, тільки, наскільки, навіки, заввишки, залюбки, мовчки, пішки, навпомацки, навпаки, дибки, звідки* (але *звідкіль, звідкіля, тутечки; по-товариськи, по-молодецьки, по-чеськи*).

Пишеться *і*

Після **ч, ж** у кінці прислівників пишеться **-и** в прислівниках типу *по-вовчи* та у віддієприслівникових прислівниках із суфіксами **-ачи (-ячи)**: *по-дівоchi* (частіше *по-дівоchому*), *по-заячи* (частіше *по-заяchому*), *по-ведмежи* (частіше *по-ведмежchому*); *нехотячи* (частіше *нехотя*), *лежачи, стоячи*.

Після **ч, ж** у кінці прислівників пишеться **-і** в усіх інших випадках, зокрема в прислівниках *двічі, тричі, вночі, опівночі, позаочі, насторожі*.

ЗАВДАННЯ

Завдання 1. Перепишіть, вставляючи замість крапок *и* або *і*. 1. Мені потрібен мир навік.., а не на п'ять хвилин. (О. Підсуха.) 2. Опівноч.. айстри в саду розцвіли. (О. Олесь.) 3. Кипариси од ночі і до ранку все шумлять і шумлять навкруг.. . (В. Сосюра.) 4. Я входжу в ліс — трава стає навшпиньк.., кошлатий морок лапу подає. (Л. Костенко.) 5. Кожен колос зове його, наче батька, по імені, по-синівськ.. довірливо припада до плеча. (Б. Олійник.) 6. Було ще не пізно — тільки.. починало смеркати. (Панас Мирний.) 7. Карпо, як гуска, плавав і по-баб'яч.., і голічерева, і наввимаşk... (Панас Мирний.) 8. Кінь осатаніло став дибк... (Н. Рибак.)

Завдання 2. Перепишіть, розкриваючи дужки. 1. Не крутяться (на) зад історії колеса. (М. Бажан.) 2. З (давніх) давен землю рясно поливали війни людською кров'ю. (І. Волошин.) 3. Я (в) перше в житті побачив знані тільки(и, і) з книжок, пісень і переказів наші рідні Карпати. (Т. Масенко.) 4. Замки завжди (на) горі стоять, бо так величніше і неприступніш. (Леся Українка.) 5. Сірі, глибоко запалі очі майора раз (у) раз звертались на Черниша. (О. Гончар.) 6. Мати говорить майже (по)шепк(и, і), але мені все чути. (Ю. Збанацький.) 7. Микола впізнає Нимидору (по) високому зросту. (І. Нечуй-Левицький.) 8. Навіть жайворонок співає зовсім (по) нашому, (по) донбасівському. (Ю. Яновський.)

Завдання 3. Випишіть словосполучення в колонку в тому порядку, як пишуться частини, взяті в дужки: 1) разом.; 2) через дефіс; 3) окремо. Відмовився (на) відруб, заходьте (по) одному, сиділи (до) пізна, (по) справжньому влип, (по) нашому сказано, мчав (на) вскач, пропав (без) вісти, (по) вінця повен, (до) гори дном, (по) вовчому завив, складено (в) четверо, (в) цілому закінчили, перевернувся (на) бік, вийшов (на) зустріч, відклав (на) завтра,

заговорив (по) французьки, видніється ген (ген), узяв (за) багато, купив (на) виplat, кинув (на) відліг, (по) іншому думав син, з ним (за) одно, написано (по) латині, це мені (до) вподоби.

Ключ. Підкресліть останню букву в останньому слові кожного словосполучення. З цих букв прочитаєте закінчення вислову голландського філософа XVII ст. Б. Спінози: «Знаючи свої вади, ми...».

Завдання 4. Випишіть слова і сполучення слів у колонку в тому порядку, як пишуться прислівники: 1) разом; 2) через один дефіс; 3) через два дефіси; 4) двома словами; 5) трьома й більше словами. Підійшов (у) притул, раз (по) раз гукав, (по) перше, узяв (до) відома, (попід) тинню, на (сам) перед, ішли один (по) одному, накинув (на) опашки, кінець (кінцем), будь (що) будь, по (вік) віків, росте (в) глиб, виходили (по) одинці, стояв одним (один), день (у) день сох, рушив (у) чвал, встав (рано) вранці, всього (на) всього, бачив (уві) сні, (по) дружньому повір, (з) ранку (до) вечора, (по) новому йде праця, хоч (не) хоч, вивчив (на) пам'ять, в (решті) решт, зроби (чим) скоріш, (на) око помнож, поговорю сам (на) сам.

Ключ. Підкресліть останню букву в останньому слові кожного запису. З цих букв прочитаєте вислів давньоримського філософа Сенеки.

Завдання 5. Запишіть прислівники разом, окремо або через дефіс. Поясніть їх правопис. Рано(по)раненьку, (на)виворіт, (без)відома, (на)зло, (в)нічию, (одним)один, (до)пари, (в)далечінь, (по)людськи, віч(на)віч, (по)друге, (з)дня(на)день, (видимо)невидимо, слово(в)слово, (с)тиха, (в)щерт, (по)сусідськи, коли(не)коли, (на)в(з)догін, (по)маленьку, (у)наслідок, (ледве)ледве, врешті(решт), десть(не)десть, (часто)густо, (по)своєму, на(віки)вічні, (десть)інколи, з(на)двору, один(по)одному, (по)можливості, на(в)проти, сам(на)сам, (спід)споду, (по)восьмеро, (зо)зла, (з)рання, (рано)вранці, на(в)ряд, (у)трьох, ні(на)гріш, (чим)скоріш, (в)поперек, (у)щерт, (на)вмисне, (за)законом, (на)прокат, (на)останку, (без)упину, (на)дозвіллі, (до)долу, (під)час, (за)кордоном, (з)краю(в)край, (до)останку, (без)потреби, (в)роздріб, (по)одинці, (на)жаль, (без)черги, (під)силу, (до)пори.

15. Числівник. Складні випадки узгодження й відмінювання числівника

Числівник називає кількість предметів (*два, три*) або порядок їх при лічбі (*другий, третій*) і відповідає на питання *скільки? котрій?* У мовленні вживається тільки з іменниками.

За значенням числівники поділяються на **кількісні** і **порядкові**.

кількісні **власне кількісні:** *один, два, п'ять, тисяча;*

(скільки?) **збірні** — вживаються з назвами осіб чоловічого роду, з назвами малих істот та з множинними іменниками: *двоє (хлопців), троє (гусят), п'ятеро (дверей), двадцяттеро*;

дробові: *одна друга, п'ять десятих, півтора*;

неозначено-кількісні — вказують на приблизну кількість предметів: *кілька, кількасот, багато*;

порядкові (котрій?) позначають порядок предметів при лічбі: *перший, двадцятий, сотий*.

За будовою числівники бувають:

- а) **прості** (мають одну основу): *один, п'ять, сорок, сто*;
 - б) **складні** (мають дві основи і пишуться разом): *п'ятдесят, дев'ятсот*;
 - в) **складені** (пишуться двома і більше словами): *двадцять один, п'ять десятих*.
- Кількісні числівники (крім **один** і **два**) змінюються лише за відмінками: *три — трьох, трьом, трьома...*

Числівник **один** змінюється за родами, числами й відмінками: *один, одна, однієї, одних*.

Числівники **два, півтора, обидва** мають також форму жіночого роду: *дві, півтори, обидві*.

Порядкові числівники, як і прикметники, змінюються за:

- а) родами: *перший — перша, перше*;
- б) числами: *перший — перші, другий — другі*;
- в) відмінками: *перший — першого, першому, першим...*

Числівник **півтора, півтори** не змінюється, розрізняється лише чоловічий (середній) і жіночий рід: *у півтора кілограмах, з півтори гривнями*.

Кількісні числівники змінюються за сьома зразками (типами).

**Типи
відмінювання**

Числівники

I тип

числівник *один, одне, одна, одні (1)*;

II тип

власне кількісні: *два, три, чотири (2, 3, 4), обидва, кілька*,

Типи відмінювання

Числівники

багато;

збірні: *двоє, троє, четверо, п'ятеро, ... десятеро... (2 – 20 і 30);*

займенники *скільки і стільки;*

III тип

власне кількісні від *п'яти (5)* до *вісімдесяти (80)* (крім *сорока (40)*), *кільканадцять, кількадесят* (числівники цього типу можуть також відмінюватися, як і [збірні](#) числівники II типу);

IV тип

числівники *сорок, дев'яносто, сто (40, 90, 100);*

V тип

числівники від *двохсот (200)* до *дев'ятисот (900)*, а також *кількасот;*

VI тип

числівники *тисяча, мільйон, мільярд;*

VII тип

дробові числівники: *одна сьома, вісім десятих.*

Відповідають на такі питання:

1) називний — *скільки?*

2) родовий — *скільких?*

3) давальний — *скільким?*

4)	знахідний	— скільки? скількох?
5)	орудний	— скількома?
6)	місцевий	— (на) скількох?

Числівник	Правило
Один (1)	Числівник один (одна, одне, одні) узгоджується з іменником <u>у роді, числі й відмінку</u>: одна проблема – однієї проблеми, одне запитання, один примірник. Після числівника один, навіть якщо він входить до складених числівників, іменник ставиться <u>в однині</u>: 51 кілометр, 21 день.
Кількісні два, <u>оби</u> <u>два</u> , три, чотири (2,3,4)	Після числівників два, обидва, три, чотири іменник стоїть у множині <u>в тому самому відмінку</u>, що й числівник: два хлопці, три роки, чотири ясени (називний множини); двох хлопців, трьох років, чотирьох ясенів (родовий множини); двом хлопцям, трьом рокам, чотирьом ясенам (давальний множини).
Збірні двоє, троє, четверо (2-є, 3-є, 4-ро), кількісні п'ять і більше (5 - ...)	Після числівників двоє, троє, четверо, п'ять і більше, вжитих у називному відмінку, іменник стоїть <u>у родовому відмінку множини</u> (кого? чого?): двоє хлопців, четверо братів, п'ять днів, дванадцять місяців. Але якщо числівник стоїть у непрямому відмінку, то й іменник стоїть <u>у цьому самому відмінку</u>: п'яти днів, п'яти дням, п'ятьма днями, у п'яти днях.
Тисяча, мільйон, мільярд, нуль (0)	Після числівників тисяча, мільйон, мільярд, нуль іменник незмінно стоїть <u>у родовому відмінку множини</u>: тисяча тонн, тисячею тонн, тисячами тонн, нуль одиниць.

Дробові числівники (0,7%)

Після **дробових числівників** іменник незмінно стоїть у родовому відмінку однини: *сім десятих відсотка, семи десятим відсотка, сьома десятими відсотка; півтора місяця, півтора року* (але: *два з половиною місяці, три з половиною роки*).

У датах назви місяців вживаються тільки в родовому відмінку: *перше* (число місяця) *лютого, першого лютого, першому лютого, з першим лютого, з Першим вересня*.

Позначення дат і часу

Для позначення дат використовують порядкові числівники: *десяте березня дві тисячі вісімнадцятого року; двадцять третє жовтня тисяча дев'ятсот сорок четвертого року*. Називаючи дату, традиційно опускають слова число й місяця: *десяте березня* утворено від *десяте число місяця березня*; *двадцять третє жовтня* — від *двадцять третє число місяця жовтня*.

В офіційно-діловому стилі (у документах) для позначення дат використовують цифри, відділяючи день, місяць і рік крапкою: 10.03.2018; 23.10.1944.

- **порядкові числівники** (котра година?), а для позначення хвилин — **кількісні** (скільки хвилин?). Для позначення часу використовують **офіційні й розмовні форми**.

Офіційні форми. Спочатку називають години, а потім хвилини, наприклад: *сімнадцята година десять хвилин або сімнадцята десять*. Відповідаючи на запитання *коли?*, використовують прийменник *о (об)*: *о сьомій годині двадцять хвилин, об одинадцятій тридцять*.

Розмовні форми. Спочатку називають хвилини, а потім години. Якщо хвилинна стрілка — у правій частині циферблата, то треба використовувати прийменники *на або по*: *десять на шосту або десять по п'ятій*. Якщо хвилинна стрілка — у лівій частині циферблата, то треба використовувати прийменники *за або до*: *за п'ятнадцять восьма або п'ятнадцять до восьмої* (за чверть восьма або чверть до восьмої).

Зразки.

12.00 - дванадцята година

15.00 - третя (п'ятнадцята) година

16.15 - четверта (шістнадцята) година п'ятнадцять хвилин; п'ятнадцять хвилин по четвертій (шістнадцятій); п'ятнадцять хвилин на п'яту (сімнадцяту); чверть по четвертій (шістнадцятій); чверть на п'яту (сімнадцяту) .

10.15 десята година п'ятнадцять хвилин; п'ятнадцять хвилин по десятій; п'ятнадцять хвилин на одинадцяту; чверть по десятій; чверть на одинадцяту.

10.07 - десята година сім хвилин; сім хвилин по десятій; сім хвилин на одинадцяту.

12.20 - дванадцята година двадцять хвилин; двадцять хвилин по дванадцятій; двадцять хвилин на першу.

15.30 – пів (о пів) на четверту (шістнадцяту).

16.30 – пів (о пів) на п'яту (сімнадцяту).

12.40 – дванадцята година сорок хвилин; за двадцять хвилин перша; двадцять хвилин до першої.

11.50 – одинадцята година п'ятдесят хвилин; за десять хвилин дванадцята; десять хвилин до дванадцятої.

16.45 - четверта (шістнадцята) година сорок п'ять хвилин; п'ятнадцять хвилин до п'ятої (сімнадцятої); за п'ятнадцять хвилин п'ята (сімнадцята); чверть до п'ятої (сімнадцятої); за чверть п'ята (сімнадцята).

20.45 – двадцята година сорок п'ять хвилин; п'ятнадцять хвилин до дев'ятої (двадцять першої); чверть до дев'ятої (двадцять першої); за п'ятнадцять хвилин дев'ята (двадцять перша); за чверть дев'ята (двадцять перша).

Завдання 1. Випишіть підряд словосполучення за розрядами числівників: 1) збірні; 2) власне кількісні; 3) дробові; 4) неозначено-кількісні; 5) порядкові.

Три озера, четверо ягнят, два одвірки, дванадцятий удар, кілька обертів, сьоме січня, чотири десяті їзових, сім книжок, дві п'яті зразків, одинадцятий клас, троє саней, двоє грабель, кільканадцять днів, шістнадцять верб, десятеро качат, за третім заходом, багато ошуканців, півтора року.

Ключ. В іменниках підкресліть другу від початку букву. З цих букв має скластися закінчення вислову Л.Глібова: “Ніколи не хвались, поки...”

Завдання 2. Знайдіть неправильні форми числівників і запишіть їх правильно. Двомастами сорока трьома, стами, трьохсот двадцяти сімох, п'ятмастами сорока одним, двадцятьома п'ятьома, двадцятьма дев'ятьма, тридцяти вісьми, ста сорока одним, шістьдесят сімох, восьмисот трьох, шестистами дев'яносто трьома, восьмистами п'ятдесятьма сьома, восьмисот трьох, семидесятилітній.

Завдання 3. Перепишіть. Числа й скорочення запишіть повними словами, поставивши числівники в потрібному відмінку.

Земля разом з 8 іншими планетами рухається навколо Сонця. Відстань її до Сонця змінюється від 147,1 млн. кілометрів на початку січня до 152,1 млн. кілометрів на початку липня. Період обертання Землі навколо нашого світила дорівнює 365,242 доби, а навколо своєї осі — 23 годинам 56 хвилинам 5 секундам. Довжина земного екватора вимірюється 40 075 704 метрами. Уся поверхня Землі становить близько 510 млн. квадратних кілометрів, причому на

361,1 млн. квадратних кілометрів її, тобто на 71 відсотку, розілявся Світовий океан

Завдання 4. Напишіть речення, записуючи цифри словами. До 783 додати 53. Від 637 відняти 298. Визначити добуток від множення 23 на 68. Скільки разів 18 міститься в 1206?

Завдання 5. Знайдіть помилки в написанні числівників і запишіть правильні варіанти.

Семиста навчальних закладів, восьмидесяти п'яти відсоткам учасників, двумастами запитами, сто чотирьох кілометрів, шестистами кілограмами, п'ятьохсот випускників, близько семидесяти випадків, у тисячу тридцять п'ятому році, на сороках будинках, сімостам робітникам, сто дев'яносто чотирьома роликами, восьмиста дитячих садків, не більше вісьми спроб, не довше двох годин, знайомий з чотиристами співробітниками, у двох тисяч другому році.

Завдання 6. Розкриваючи дужки, запишіть у дві колонки словосполучення:
1) у яких іменники мають закінчення -и, -і; 2) у яких іменники мають закінчення

-а (-я).
1. Два (паросток), два (ікло), три (рік), два (артист), перед першим (січень), два (вікно), два (озеро), три (цап), дві (ялина), чотири (щабель), з Восьмим (березень), півтора (огірок), два (автобус), чотири (дерева), три (стілець), півтора (апельсин), два (товариш), три з половиною (ящик).
2. Півтора (зошит), два (раз), чотири (обережок), півтори (змiна), півтора (день), три (місяць), три (рядно), два (училище), два (острів), перед першим (грудень), два (озеро), два з половиною (вагон), два (апельсин), півтора (місяць).

Ключ. З перших букв іменників прочитаєте: 1) закінчення вислову І.Франка: “Мій поклик:...”; 2) назву вірша М. Рильського.

Завдання 7. Розкрийте дужки, узгодивши іменник з числівником. Два (дід, голуб, дуб, красень, зуб, короп); три (син, килим, батько, професор, лікар, каменя, тиждень); чотири (чоловік, селянин, харків'янин, вірменин, грузин); чотири з половиною (день, кілограм, келих); три з половиною (мішок, вечір, мільйон); п'ять з половиною (місяць, вік, аркуш); сім і одна третя (рік, гектар, віз); півтора (день, вечір, вікно); півтора (рік, пуд); сто сімдесят чотири (день, тиждень, століття).

Завдання 8. Запишіть сполучення вибравши з дужок потрібне слово. Шестеро (кролів, ялинок), троє (відер, жолудів), десятеро (журналів, пасажирів), троє (сестер, братів), двоє (ножиць, дисків), четверо (оленят, учениць), десятеро (музикантів, балерин), двадцяттеро (днів, військових).
II. складіть і запишіть складне речення з одним утвореним словосполученням на вибір.

Завдання 9. Виправте, де потрібно, помилки в узгодженні числівників з іменниками й выпишіть відредаговані словосполучення. Семеро дівчат, двоє кошенят, трійко каченят, три професора, чотири олівця, півтора дні, двоє ножиць, два друзі, чотири лікарки, три осетина, два громадянина, чотири слобожанини, два племені, три поросяти, п'ятеро артисток, три бригадира, сімдесят чотири учнів, одна друга кімнати, шістдесят три літаки, два чоловіка й три жінки.

Завдання 10. Перепишіть, розкриваючи дужки. 1. Високо в небі плавали два (яструб) (О. Десняк). 2. Поміж небом і землею рухались і рухались два живі (вогник) (М. Стельмах). 3. Ой у полі два (явір), ще й третій маленький (Нар. тв.). 4. Старий озирнувся на чотири (бік): степ лежав німий і принишклий (Гр. Тютюнник). 5. Лівий берег кипів, клекотав, ревів, скреготав тисячами (мотор, гусениця, колесо) (Л. Дмитерко). 6. Три (день) минуло, а лелеки не з'являлись (Ю. Збанацький). 7. Наше село нараховує п'ятдесят одну (хата) (Ю. Яновський).

16. Дієслово як частина мови. Форми дієслова, способи дієслова

Дієслово — частина мови, що означає дію або стан предмета і відповідає на питання **що робити? що зробити?**

Дієслова виражають тривалу або закінчену дію, що відбувається в певному часі. Поняття дії, яку називає дієслово, досить широке. Це може бути фізична дія (*говорити, копати*), стан предмета (*стояти, думати*), рух і переміщення у просторі (*іти, бігти*), зміни, що відбуваються з предметом (*червоніти, старіти*).

Дієслова недоконаного виду означають незавершену дію без вказівки на її результат у минулому, теперішньому чи в майбутньому. Відповідають на питання **що робити? (що робив? що роблю? що буду робити? що робиться? що робитиму?)** *писати, писав, пишу, писатиму, пишеться*.

Дієслова недоконаного виду утворюються від дієслів доконаного виду за допомогою:

- суфіксів *-а-, -ува-, -ва-*: (*зігріти — зігрівати, одягти — одягати, догнав — доганяти*)
- зміни наголосу (*розрізати — розрі́зати, склі́кати — склика́ти*)
- у видових формах дієслів можуть чергуватися голосні звуки (*прив[е]зти — прив[о]зити; вит[е]рти — вит[и]рати*) або приголосні (*заря[д]ити — заря[дж]ати; вико[с]ити — вико[ш]увати*)

Дієслова доконаного виду

Означають дію, завершену в минулому, або дію з вказівкою на її завершеність у майбутньому. Відповідають на питання що зробити? (що зробив? що зроблю? що зробиться?). *Списати, списав, спишу, спишеться.*

Дієслова доконаного виду утворюються від дієслів недоконаного виду за допомогою:

- префіксів: з- (с-, зі-), в-, за-, на-, по-, про-, при-, ви- (*казати-сказати, нести-принести*)
- випадіння голосних звуків у коренях слів (*присилати – прислати, набирати – набрати*)
- суфіксів (*смикати – смикнути, зігрівати – зігріти*)
- чергування звуків (*перевозити - перевезти, зачіпати - зачепити, наголошувати - наголосити*)

Доконаний вид	Недоконаний вид
написати	писати
пролетіти	летіти
збудувати	будувати

Перехідні дієслова вимагають після себе додатка, який відповідає на питання знахідного відмінка кого? що? (без прийменника) Без такого додатка висловлювання позбавлене змісту: знайшли (кого? що?), придумав (кого? що?), розглянувши (кого? що?).

Усі інші дієслова, зокрема й дієслова на –ся, неперехідні: дякую вам, оволодівати знаннями, пишатися сином. Деякі дієслова залежно від контексту виступають то як перехідні (читаю книжку), то як неперехідні (таке мале, а вже читає).

Розрізняємо три способи дієслова: дійсний, умовний і наказовий.

У дійсному способі дієслово називає реальну дію, яка відбувалася, відбувається чи буде відбуватися: *вчив, вивчив, вчу, буду вчити, вивчу.*

В умовному способі дієслово називає бажану дію або таку, що може відбутися за певних умов, твориться додаванням до форми минулого часу частки б (після голосного), би (після приголосного). Частка б, би пишеться окремо і в реченні може стояти після будь-якого повнозначного слова : *вивчив би, зробив би.*

У наказовому способі дієслово виражає наказ, побажання, пораду: *вивчи, зроби.*

Наказовий спосіб дієслова

означає дію, яка реально ще не виявлена і не виявлялася, але з погляду мовця повинна відбутися; спонукання до якоїсь дії у формі наказу, заклику, побажання, поради, прохання.

Запам'ятай. Форма наказового способу утворюється тільки від дієслів першої особи множини, другої особи однини та другої особи множини.

Перша особа множини	Друга особа однини	Друга особа множини
<i>пишімо, носімо, граймо, слухаймо</i>	<i>пиши, носи, грай, слухай</i>	<i>пишіть, носіть, грайте, слухайте</i>

За характером закінчень дієслова в цих часах діляться на дві дієвідміни і залежно від дієвідміни мають такі буквені закінчення:

Однина		
Особа	Закінчення	Приклади
1-а	-у(-ю)	<i>пишу, читаю, роблю, стою</i>
2-а	-еш(-єш), -иш(-їш), -и	<i>пишеш, читаєш, робиш, стоїш</i>
3-я	-е(-є), -ить(-їть)	<i>пише, читає, робить, стоїть</i>
Множина		
1-а	-емо(-ємо), -имо(-їмо)	<i>пишемо, читаємо, робимо, стоїмо</i>
2-а	-ете(-єте), -ите(-їте)	<i>пишете, читаєте, робите, стоїте</i>
3-я	-уть(-ють), -ать(-ять)	<i>пишуть, читають, роблять, стоять</i>

До першої дієвідміни належать дієслова, які в усіх особах, крім 1-ї особи однини і 3-ї особи множини, в закінченнях мають -е- (-є-), а в 3-й особі множини закінчення -уть (-ють): *пишеш, пише, пишемо, пишете, пишуть; співаєш, співає, співаємо, співаєте, співають.*

До другої дієвідміни належать дієслова, які в усіх особах, крім 1-ї особи однини і 3-ї особи множини, в закінченнях мають -и- (-ї-), а в 3-й особі множини закінчення -ать (-ять): *мовчиш, мовчить, мовчимо, мовчите, мовчать; стоїш, стоїть, стоїмо, стоїте, стоять.*

Дієвідміна дієслова весь час залишається тою самою. Тому, щоб перевірити, що написати в закінченні: букву *е* чи *и*, *є* чи *ї*; закінчення *-уть* чи *-ать*, *-ють* чи *-ять*, — досить за будь-якою особою визначити дієвідміну цього дієслова.

Наприклад, чуємо [диши емо] і вагаємося, яку букву писати в закінченні: *е* чи *и*. Змінюємо дієслово: [дише] — виразно чується закінчення *-є*; отже, *й* у попередній формі треба написати *є*: дишемо. Так само чуємо [сидеи те], а пишемо сидите, бо в закінченні форми [сидит'] чітко звучить *и*, не *є*.

Найчастіше правопис закінчень перевіряють за 3-ю особою множини: несе́мо, бо несуть (І дієвідміна); *сидимо*, бо *сидять* (ІІ дієвідміна), але можна це так само робити за 3-ю особою однини.

Визначення дієвідмини дієслова за його неозначеною формою

Якщо в неозначеній формі перед *-ти* дієслово має суфікс *-і-* (*-ї-*), *-и-* або після шиплячого *-а-* і цей суфікс у 1-й особі однини (що роблю?) випадає, то це дієслово належить до ІІ дієвідмини. Інші дієслова належать до І дієвідмини. Наприклад, у дієсловах *белькотіти* — *белькочу*, *кроїти* — *крою*, *волочити* — *волочу*, *стелити* — *стелю*, *мовчати* — *мовчу* в 1-й особі однини суфікси *-і-*, *-и-* та після шиплячого *-а-* випадають—отже, ці дієслова належать до ІІ дієвідмини: *белькотиш*, *кроїш*, *волочиш*, *стелиш*, *мовчиш* і т. д. А в дієсловах *радіти* — *радію*, *захищати* — *захищаю* суфікси *-і-* та *-а-* не випадають—отже, ці дієслова належать до І дієвідмини: *радієш*, *захищаєш* і т. д. У дієсловах *белькотати*, *полоти*, *в'янути*, *волокти* нема названих вище суфіксів — отже, ці дієслова належать до І дієвідмини: *белькочеш*, *полеш*, *в'янеш*, *волочеш* і т. д. У дієсловах *бити*, *пити*, *лити*, *жати*, *почати* звуки [и] та [а] не суфікси — отже, ці дієслова також належать до І дієвідмини: *б'єш*, *п'єш*, *лєш*, *жнеш* або *жмєш*, *почнеш* і т. д. Із цього правила є винятки: а) дієслова *хотіти*, *гудіти*, *сопіти*, *ревіти*, *іржати* і похідні належать до І дієвідмини: *хочеш*, *гудєш*, *сопєш*, *ревєш*, *іржєш* і т.д. (хоч за всіма ознаками мали б належати до ІІ дієвідмини); б) дієслова *бігти*, *боятися*, *стояти*, *спати* і похідні належать до ІІ дієвідмини: *біжиш*, *боїшся*, *стоїш*, *спиш* і т.д. (хоч за всіма ознаками мали б належати до І дієвідмини); в) дієслово *сукати* може належати і до І, і до ІІ дієвідмини: *сукаю*, *сукаєш* і т.д. або *сучу*, *сучиш* і т.д.

Чергування приголосних в особових формах дієслова

[д] — [дж]	водити — воджу
[т] — [ч]	крутити — кручу
[з] — [ж]	возити — вожу
[с] — [ш]	носити — ношу
[зд] — [ждж]	їздити — їжджу
[ст] — [шч] (на письмі — буква щ)	мостити — мощу , простити — прощу

У неозначеній формі дієслів перед суфіксами -ати-, -увати- чергуються:

[д] — [дж]	зарядити — заряджати
[з] — [ж]	знижити — знижати, знижувати
[с] — [ш]	погасити — погашати

Чергування відбувається при творенні деяких дієслів:

[зк] — [жч]	брязк — бряжчати
[ск] — [шч] (на письмі — буква щ)	вереск — верещати, верещу, верещиш

Простий, складний і складений майбутні часи

Дієслова у формі майбутнього часу означають дію або стан, які відбуваються вже після моменту мовлення про них: *скажу (простий майбутній час), розповідатиму (складний майбутній час), буду говорити (складений майбутній час)*.

Складний і складений майбутні часи мають однакове значення. Їх нерідко вживають упереміш, щоб уникнути одноманітності: *Україно! Доки жити буду, доти відкриватиму тебе. (В. Симоненко.)*

Простий	майбутній	час
твориться від дієслів <u>доконаного виду</u> за допомогою особових закінчень, які додаємо до основи інфінітива: <i>іти</i> - <i>піду, підеш, піде; підемо, підете, підуть</i> .		

Складний майбутній час

Складний майбутній час утворюється додаванням особових форм дієслова **(й)няти** (залишок архаїчного дієслова) до неозначеної форми дієслова недоконаного виду:

<i>йти+му</i>	—	<i>йтиму</i>	<i>йти+мемо</i>	—	<i>йтимемо</i>
<i>йти+меш</i>	—	<i>йтимеш</i>	<i>йти+мете</i>	—	<i>йтимете</i>
<i>йти+ме — йтиме</i>			<i>йти+муть — йтимуть</i>		

В складному майбутньому часі перед -му, -меш... -муть завжди пишеться **и**: *розмовлятиму, знатимеш, радітиме, зустрічатимемося*,

Простий

майбутній

час

творюється від дієслів доконаного виду за допомогою особових закінчень, які додаємо до основи інфінітива: *піти* - *піду, підеш, піде; підемо, підете, підуть*.

вчитимете, вважатимуть.

Дієслово **(й)няти** належить до **I дієвідміни** і змінюється так само, як *прийняти* чи *взяти*.

Складений майбутній час

Складений майбутній час утворюється поєднанням особових форм дієслова бути з неозначеною формою дієслова недоконаного виду

<i>буду</i>	<i>йти</i>	<i>будемо</i>	<i>йти</i>
<i>будеш</i>	<i>йти</i>	<i>будете</i>	<i>йти</i>
<i>буде йти</i>		<i>будуть йти</i>	

Дієслово *бути* змінюється як дієслово **I дієвідміни**.

Завдання 1. Знайдіть дієслова й визначте форму кожного з них. Читати, читання, прочитавши, читаний, читаю, прочитано; збайдужілий, байдуже, байдужіти, байдужий, байдужітимеш; морозить, морозно, заморозити, мороз, заморожено, заморозивши, морожений; дрібний, подрібнено, дрібно, дріботіти, подріботівши, дріботіння; світати, освітлення, світити, освітлено, засвітивши, світиш, світло.

Завдання 2. Словосполучення запишіть у дві колонки: 1) з перехідними дієсловами; 2) з неперехідними дієсловами. Осмислюю вивчене, змагає від спеки, застружи олівця, онімів з подиву, вибачте мені, здер кору, оберігайте природу, охляв без хліба, спізнився на поїзд, подав руку, оживило пейзаж, зібралися в театр, устряв у суперечку, перекладатиму текст, освітили подвір'я, черкнув сірником, втупив очі, знудившись без діла, звили гніздо, тьмяніє надворі, терелять квасоллю.

Ключ. З других букв перших слів прочитаєте назву збірки поезій Г.Сковороди.

Завдання 3. Дієслова запишіть у дві колонки: 1) недоконаного виду; 2) доконаного виду. Ідемо, з'їхалися, плаваючи, знайдемо, вийшли, дякую, оживуть, сушаться, сипнути, скликають, стиснув, брати, тьохне, бачимо.

Ключ. З других букв виписаних дієслів має скластися закінчення вислову І.Франка: "Нам пора..."

Завдання 4. Випишіть дієслова у дві колонки дієслова: 1) в наказовому способі; 2) в дійсному способі. Озеленимо, сточить, кричить, навчить, летімо, збережімо, зворушить, навчить, лящить, зворушить, узагальнимо, зачепить, сушить, озеленимо, зліпить, вивчімо, сточить, скажімо, запишіть, вивчимо.
Ключ. У словах підкресліть другу від початку букву. З цих букв прочитаєте закінчення прислів'я: “Перш ніж шити...”

Завдання 5. Дієслова поставте в наказовому способі в 2-й особі однини (враховуйте, що всі подані дієслова доконаного виду) і запишіть у дві колонки: 1) з ь у кінці; 2) без ь у кінці. Збільшити, перевірити, входити, стати, озвучити, підставити, вдарити, попередити, передбачити, ужалити, вимітити, насипати, плавити, звукити, відрізати, зважити, переглянути.
Ключ. У словах підкресліть другу від початку букву. З цих букв прочитаєте закінчення вислову І. С. Тургенєва: “Вартий жалю той...”

Завдання 6. Утворіть усі можливі форми наказового способу від поданих слів.

Бачитися, куховарити, підтвердити, повідомити, підсилити, помовчати.

Зразок. Варити. 1-а ос. — варімо; 2-а ос. — вари; варіть, варіте; 3-я ос. — хай варить, хай варять.

Завдання 7. Випишіть дієслова у дві колонки: 1) І дієвідміна; 2) II дієвідміна.

1. Зсунути, гуркотіти, реготати, краяти, скреготіти, кроїти, оцінювати, бачити, белькотати, в'їздити, вміти, знітитися, муркотіти, кликати, сюркотати, вставити, зважити, збороти, підсісти, цокотіти, стругати, в'юнитися, тьмяніти.

2. Означити, знати, палахкотіти, свистіти, задріботати, іржати, вжалити, вдержати, хотіти, одужати, диркотіти, змокрити, збігти, тупотіти, бігати, удобрити, шепотіти, ойкати.

3. Ляцати, клепати, скривати, кроїти, лютувати, дирчати, одужати, оборонити, диркотати, завадити, знати, вбігти, белькотіти, наколотити, збороти, оздобити, белькотати, свистіти, означати, волочити, скласти, знехтувати, ударити, сипати, згаснути, пищати, дихати.

Ключ. З других букв виписаних слів мають скластися: 1) пропущені слова у вислові В.Сосюри: “Всім ... — і вічні ми будемо з нею”; 2) речення В. Симоненка: “Народ мій є! ...!” 3) прислів'я.

Завдання 8. Прочитайте текст і виконайте завдання (розділові знаки пропущено). Композитор Петро Чайковський приїхав до Одеси де вперше було поставлено його оперу «Пікова дама». Саме тоді в театрі драми виступали українські актори й серед них Марія Заньковецька давнім прихильником якої

був композитор. Коли закінчилася «Пікова дама» актриса піднесла Чайковському лавровий вінок з написом «Безсмертному від смертної». Вражений такою увагою Петро Ілліч захотів віддячити їй. На другий день відвідавши виставу за участю Заньковецької він теж підніс їй лавровий вінок з написом «Безсмертній від смертного» (З книжки «Цікаві бувальщини»).

17. Дієприкметник як особлива форма дієслова. Дієприкметниковий зворот. Безособові форми на -но, -то.

Дієприкметник, як уже свідчить його назва, має ознаки і дієслова, і прикметника. Відповідає на питання *я к и й* ?

Як форма дієслова він називає дію, буває доконаного (*позеленілий*) або недоконаного (*зеленіючий*) виду, має ознаку перехідності (*побілений*) і неперехідності (*побілілий*). З іншого боку, дієприкметник, як і прикметник, називає ознаку предмета (*достигле яблуко*), змінюється за родами, числами й відмінками (*достиглий, достигле, достиглі, достиглих*).

Дієприкметники бувають активні і пасивні.

Активний дієприкметник називає ознаку предмета, зумовлену дією того самого предмета: *вогнище погасло* — **погасле** *вогнище*; *вогнище згасає* — **згасаюче** *вогнище*.

Пасивний дієприкметник називає ознаку предмета, зумовлену дією іншого предмета: *хтось погасив вогнище* — **погашене** *вогнище*.

Крім того, пасивні дієприкметники можуть називати ознаку предмета, зумовлену зворотною дією того самого предмета: *хлопець умився* — **умитий** *хлопець*; *дівчина збентежилася* — **збентежена** *дівчина*

Час у дієприкметниках не визначається. Частки (постфікса) *-ся* в дієприкметниках не буває: *відірвався* — **відірваний**, *згорбився* — **згорблений**. Пасивні дієприкметники короткої форми не мають.

Усі дієприкметники відмінюються, як прикметники твердої групи.

Безособова форма на -но, -то

1. Безособова форма на **-но, -то** твориться від пасивних дієприкметників за допомогою суфікса **-о**; *записаний* — **записано**, *налагоджений* — **налагоджено**, *накритий* — **накрито**. Ця форма повністю зберігає правопис дієприкметників, від яких вона утворена: *зачинений*—**зачинено**, *в'їжджений*—**в'їжджено**.

Безособову форму на **-но, -то** вживаємо тоді, коли хочемо наголосити на виконаній чи виконуваній дії. Ця форма має два минулі і майбутній часи: *було зроблено*, *зроблено*, *буде зроблено*.

1. На галяві вже **збудовано** [збудований] хату, **засаджено** [засаджений] городець. 2. Останній екзамен **складено** [складений], школу **закінчено** [закінчений]. 3. Більше ста верблюдів було в цей день **запряжено** [запряжений] у водовозки, **зав'ючено** [зав'ючений] бурдюками та барилами з артезіанською водою.

2. Безособова форма на **-но, -то** вживається звичайно в значенні “хтось щось зробив”. Рідше ця форма вживається стосовно до явищ природи.

1. В історичному музеї **зібрано** [хтось зібрав] багато експонатів.
2. **Закінчено** [хтось закінчив] жнива, останній сніп **накошено** [хтось накошив] пшениці.
3. На невисоких столах лежать карти. Там все **накреслено** [хтось накреслив], все **розраховано** [хтось розрахував].
4. Дощ без устанку лив осінь і літо; луки **затоплено** [дощ затопив], трави **побито** [дощ побив].

Завдання.

1. Перепишіть, розкриваючи дужки. Від дієслів, що в дужках, утворіть активні дієприкметники недоконаного чи доконаного виду й поставте їх у потрібному роді, числі й відмінку.

1. Від землі йде духмяний аромат (зів'янути) трав. 2. Попадало додолю покручене, (зчорніти) листя. 3. Стиха луцить зерно з (перестигнути) колоса. 4. Бачу, як синє небо розтяли чорні (дихати) крила ворони. 5. В лісі вже ставало тісно від (прибувати) військ. 6. Край шляху серед (палати) маків зостався свіжий горбик землі з маленьким гранчастим обеліском. Встали передчасно (змарніти) вдови і діти героїв. 8. Мовчання і тиха скорбота залягли в (заніміти) залі.

2. Речення побудовані неправильно. Виправте їх і запишіть.

1. Відомо, що всі здібності, відрізняючи людину від тварини, розвинулися і далі розвиваються в процесі праці. 2. Вслухаюся в далекий рокочущий гул моря.. 3. Я лежав на піску біля порослого мохом велетенського каменя, відірвавшогося від гори. 4. Снігур, відбившийся від зграї, сидить на вільшині.

Завдання 3. Перепишіть, розкриваючи дужки. Від дієслів, що в дужках, утворіть пасивні

дієприкметники і поставте їх у потрібному роді, числі й відмінку.

I. 1. Віз весело заторохтів залізними шинами по (в'їздити) дорозі. 2. Ніким не (сходити) нас ждуть путі. 3. На лугах ще трава не (косити), у полях красуються жита. 4. Рівно й спокійно дише (натомитися) з праці земля. 5. Жагучими пахощами дихала земля, (розпалити) сонцем. 6. Обличчя його було напруженим і (зосередити). 7. В очах (скривдити) поета блиснув промінь надії. 8. І на (оновити) землі врага не буде, супостата.

II. 1. Тепла ніч, (наповнити) степовими пахощами, пропливла над Асканією. 2. Могутньо тягло звідусіль прісним запахом весни, свіжих вод, (розбрунькуватися) верб. 3. Повні, рожеві, як діти, (збудити) зі сну, плили по небі хмаринки. 4. Любо впасти на зелену тінь (натрудити) і наболілим тілом. 5. Ми розмістилися на возі, добре (вимостити) травою. 6. Віз м'яко покотився ще не (в'їздити) дорогою. 7. Вже минули село і поїхали понад течією, (обсадити) густими старими вербами. 8. Човен, ще не (спустити), лежить на згірку догори дном.

Завдання 4. Де це можливо, пасивні дієприкметники замініть безособовою формою на *-но, -то*.

1. Стіл застелений полотняною скатертиною. 2. Долівка потрушена свіжою травою. 3. Дідові очі прикуті до фотокартки на стіні. 4. Корабель спущений на воду. 5. Робота закінчена. 6. Хлопці зморені денною працею.

Завдання 5. Випишіть тільки дієприкметники в дві колонки: 1) активні; 2) пасивні.

Змерзлий, замерзши, озеленений, висохлий, блимаючий, кажучи, згорнутий, поранений, думаючий, люблячий, одержаний, затихають, стихлий, куплений, тьмяніючий.

Ключ. З других букв виписаних дієприкметників має скластися закінчення вислову Ю.Яновського “Тому роду не буде переводу, в котро́му браття...”

18. Дієприслівник як особлива форма дієслова. Дієприслівниковий зворот.

Дієприслівник означає другорядну дію порівняно з основною дією того самого предмета: *Відпочиваючи, читаю*.

Дієприслівники бувають недоконаного і доконаного виду. Час у них не визначаємо.

1. Дієприслівники **недоконаного виду** (щ о р о б л я ч и ?) називають дію, одночасну з основною дією.

Вони творяться від теперішнього часу дієслова за допомогою суфіксів *-учи* (на письмі ще *-ючи*) для I дієвідміни і *-ачи (-ячи)* для II дієвідміни. Для цього досить дієслово поставити в 3-й особі множини теперішнього часу (щ о р о б л я т ь ?) і *-ть* замінити на *-чи несуть — несучи, борються — борючись, гуркотять — гуркотячи*.

1. Гуляє містом одчайдушна хуга, **висвистуючи** [висвистують], дико **кричачи** [кричать]. 2. Ще хвилину люди стояли тихо, немов не **вірячи** [вірять] в розчарування, немов чогось ще **сподіваючись** [сподіваються]. 3. Юрба ще трохи погомонила, потопталась і, **бачачи** [бачать], що вже нічого не зробиш, стала поволі розходитися.

2. У кінці дієприслівників завжди пишеться буква *и*. Дієприслівники треба відрізняти від близьких за звучанням активних дієприкметників у називному відмінку множини, які на відміну від дієприслівників мають закінчення *-і*: дієприслівники відповідають на питання щ о р о б л я ч и ? (*сяючи, ревучи, сидячи*), дієприкметники—на питання я к і ? (*сяючі, ревучі, сидячі*).

1. Десятки прожекторів з валу вдарили промінням, **засліплюючи** [щ о р о б л я ч и ?] **наступаючі** [я к і ?] війська. 2. Світить річка, **блукаючи** [щ о р о б л я ч и ?] заплавами, **зникаючи** [щ о р о б л я ч и ?] у маревах небосхилу. 3. Око знов ваблять **блукаючі** [я к і ?] вогні й рухливі тіні.

4. Чайка скиглить, **літаючи** [щ о р о б л я ч и ?], мов за дітьми плаче. 5. Спочатку ми робитимемо **літаючі** [я к і ?] моделі аеропланів.

3. Дієприслівники доконаного виду (щ о з р о б и в ш и ?) називають дію, яка передує основній дії: *Відпочивши, читаю.*

Вони творяться від минулого часу дієслова доконаного виду (що зробив?) за допомогою суфікса **-ши**: *сказав — сказавши, приніс — принісши, переміг — перемігши.* У кінці цих дієприслівників теж завжди пишеться буква *и*.

1. Не **спитавши** [спитав] броду, не лізь у воду. 2. Не **взявшись** [взявся] до сокири, не зробиш хату. 3. Не **підбігши** [підбіг] — не спіймаєш. 4. Не **подумавши** [подумав], і кілочка не затешеш. (*Нар. творчість.*)

4. Дієприслівник можна вживати лише тоді, коли в реченні до одного діяча відноситься щонайменше дві дії. У такому разі дієприслівником позначають менш важливу, другорядну дію.

Наприклад, не можна вжити дієприслівник в реченні *Коли в грядущє*

дивимось сьогодні, нам *уявляються лави* молоді, бо тут кожна дія стосується іншого діяча: *дивимось — ми*, а *уявляються* (хто? щ о?) — *лави*. І навпаки, в реченні *Коли в грядущє дивимось* сьогодні, *бачим лави* молоді можна вжити дієприслівник, бо обидві дії стосуються того самого діяча *ми — ми дивимось і ми бачим*: *В грядущє дивлячись* сьогодні, *ми бачим лави* молоді...

В реченні з дієприслівниковим зворотом обов'язково повинен бути підмет – особа, яка виконує дію, - основну (присудок) і додаткову (дієприслівник чи дієприслівниковий зворот).

- **Приклад** : Виглядаючи сина, мати раз по раз виходила на вулицю. Підмет – мати, присудок і основна дія – виходила, додаткова дія – дієприслівниковий зворот - виглядаючи сина.

До речі, все-таки вкажемо на різницю між дієприслівником та дієприслівниковим зворотом, хоча стаття адресована випускникам, а це матеріал за 7 клас. Дієприслівник із залежними словами утворює дієприслівниковий зворот.

- **Приклад**: одиничний дієприслівник – усміхаючись, додаємо залежне слово усміхаючись (як?) привітно, отримуємо дієприслівниковий зворот привітно усміхаючись. Введемо його в речення. Для цього потрібно додати особу, яка виконує основну і додаткову дії, та власне основну дію. Марійка зустріла гостя, привітно усміхаючись.

Дієприслівник та дієприслівниковий зворот в реченні виконують роль обставин способу дії та виділяються комами, незалежно від місця в реченні. Не виділяється одиничний дієприслівник, який стоїть одразу ж після присудка та дієприслівник в складі фразеологізму.

- **Приклади**: 1) Співають ідучи дівчата; 2) Працює спустивши рукави.

Є речення, в яких допущено помилки при вживанні дієприслівників. Як правило, це речення без підмета, або основна і додаткова не стосуються однієї особи. виправити їх можна, замінивши недоречний зворот підрядним реченням

чи узгодивши дії і особу. Приклади: Відчинивши вікно, мені стало холодно. Немає підмета та основної дії-дієслова. Виправляємо, додавши одне і друге: Відчинивши вікно, я змерз.

Попрацювавши на різних тренажерах, спорт стане ще більш корисним. Помилка : основна і додаткова дія не стосується одного підмета. Виправляємо, замінивши неправильно вжитий зворот підрядним реченням: Якщо працювати на різних тренажерах, це принесе більше користі. Забираємо недоречне в даному випадку слово спорт. Ще приклад: Мандруючи горами, учнями було зібрано колекцію рослин. Помилка: в реченні немає підмета, воно безособове односкладне. Перефразовуємо думку так, щоб з'явився підмет та особове дієслово у ролі присудка та основної дії: Мандруючи горами, учні збирали колекцію рослин. Зверніть увагу: важливо, щоб вид (доконаний чи недоконаний) співпадали в особового дієслова-присудка та дієприслівника.

Завдання.

1. Перепишіть, розкриваючи дужки. Від дієслів, що в дужках, утворіть дієприслівники.

1. Все зраділо, (стрівати) день; і день зрадів, (розцвітати), ясний, теплий, погожий. 2. В туман (загорнутись), далекі тополі в душі вигравають мінорну гаму. 3. З самого ранку, (виплутатись) із тендітних тенет туману, вигулькувало сонце. 4. Десь за ланами гомонів, (затихати), грім. 5. Степ, (струсити) з себе росу та (зігнати) непримітні тіні, горить рівним жовто-зеленим вогнем. 6. Хто перший пройшов по неходженому степу, (прим'яти) молоду траву і (налякати) диких сайгаків? 7. Нам вічно треба небом жити, по шию (бути) в планеті! 8. Щастя — не знати спокою, в далі (йти) невідомі.

2. Перепишіть, вставляючи пропущені букви *и* або *і*.

1. Чи чули ви, як в дзвоні молотка співає сталь, вітаюч.. людину? 2. Тремтяч.. тіні ажурові розквітлий кидає каштан. 3. Бачу, як синє небо надвоє розтяли чорні дихаюч.. крила. 4. Загелгали дикі гуси, простуюч.. кудись високо під необмеженим небом. 5. Напівпрозорі жовтіюч.. та червоніюч.. кетяги солодко дрімали серед лапатого листя. 6. Місяць підіймався все вище й вище, затьмарююч.. своїм світлом зірки.

3. Переробіть текст, замінюючи, де це можливо, дієслова дійсного способу дієприслівниками.

Здалека доносяться різні співи—то сходяться на “вулицю” і співають парубки та дівчата. Ось пройшов парубок вулицею. Йде він тихо, небало похитується; подерта свитина висить у нього на однім плечі. Проходить він біля хати, завів пісні: “Гей! Та виріс я в наймах”. Виспівує і йде до греблі. Там, біля греблі, під вербами збирається молодь на “вулицю”. Почув пісню свого

товариша, наймита, москалик і собі подав голос, коли виходив з хати.

4. Речення перепишіть, якісь із дієслів, що в дужках, перетворюючи на дієприслівник. Решту поставте в минулому часі. Знайдіть фразеологізми й поясніть їхнє значення.

Слухав той, слухав, (розпустити) вуха і (відчувати) себе на десятому небі.

Степан (постояти) ще трохи на порозі, (обпікати) її гарячими очима.

Роксолана, (обернутись) до порога, зразу (зрозуміти), до кого зором (прикипіти) цей велетень. Хлопці (вийти) з зали, (окидати) її скоса очима.

19. Службові частини мови: прийменник, сполучник, частка. Складні випадки правопису.

Правопис прийменників

Разом пишуться складні прийменники, утворені поєднанням одного чи кількох непохідних прийменників із самостійною частиною мови або поєднанням двох непохідних прийменників:

довкола, назустріч, поблизу, наприкінці, попід, посеред, напередодні, задля, заради.

Окремо із самостійними частинами мови пишуться прийменники, що входять до складу прийменникових сполук:

згідно з, незалежно від, відповідно до, у розріз із, з огляду на, стосовно до, у відповідь на, у напрямку до, в результаті (але внаслідок).

Через дефіс пишуться складні прийменники, які починаються на з, із: *з-за, із-за, з-понад, з-попід, з-над, з-під, з-проміж, з-посеред.*

Правопис сполучників

Разом пишуться усі складні сполучники:

притому, причому, аніж, начеб, начебто, тобто, зате, з тим.

Окремо пишуться складені сполучники, які мають при собі частки та сполучникові звороти:

адже ж, або ж, хоч би, хоча б, але ж, бо ж, все ж, замість того щоб, з тим щоб, в міру того як, з тих пір як.

Через дефіс пишуться складні сполучники, які мають при собі підсилювальні частки: *тільки-но, тим-то, тому-то, якби-то, отож-бо, тож-то*

Правопис часток

Разом пишуться частки *як, що, чим, аби, де, ані, же(ж), би(б), то, чи*, які стали префіксами, суфіксами або постфіксами; частки *-ся (сь)* у зворотних дієсловах та частка *-сь* у складі займенників і прислівників:

абихто, анітрішечки, чимдужче, щосили, дедалі, мовби, ніби, начеб, аякже, чималенький, дивиться, піднявсь, якийсь, хтось, дець, кудись.

Окремо пишуться частки, які надають різних емоційних та смислових відтінків висловлюваному:

навіть, тільки, невже, ну, лиш, хоч.

Окремо пишеться частка **ЩО** у сполученнях із прислівниковим значенням: *поки що, хіба що, тільки що.*

Також окремо пишуться частки *хай, нехай*, що вживаються для творення форми наказового способу дієслова (*хай зробить, нехай прийде*) та частки *би (б)*, що вживаються для творення форми умовного способу дієслова (*зробив би, піднявся б*).

Через дефіс пишуться частки *-бо, -но, -от, -то, -таки*, які підсилюють значення слова (*прийшов-таки, тому-то, сідай-бо, давай-но*).

Також через дефіс пишуться частки *будь-, казна-, хтозна*, які виконують функцію префіксів та частка *-небудь*, що виконує функцію суфікса або постфікса, якщо вони входять до складу прислівників і займенників (*будь-хто, казна-де, хтозна-чого, що-небудь, який-небудь*).

Виконати практичні завдання.

Вправа 1. Запишіть подані слова, поясніть їх правопис.

Скиньте/но, скинути/б, вирушили/ж, домовились/таки, ще/й, відпочинь/бо, відгорніть/же/бо, таки/відбили, вдарили/ж/таки, ну/й, якось/то, як/от, та/й, записав/же, все/таки, принесіть/же, невже/сказав, саме/тому, майже/вчасно, наверстали/таки, схаменіться/же/бо, таки/виконали, навряд/чи/справились, заспівайте/ж/б, хоча/б/знати що/правда, що/сили, тільки/що, поки/що, наві/що.

Вправа 2. Запишіть подані слова у три колонки: разом, окремо або через дефіс, поясніть правопис. Коли(б)то, будь(що), казна(з)яким, (будь)коли, аби(коли), аби(що), так(то), (що)правда, тому(таки), (де)хто, (що)ночі, тільки(що), (як)найсерйозніше, тому(то), наче(б)то, куди(небудь), все(ж)таки, де(в)кого, (от)вискочить, (що)хвилини, (таки)знайшов, (аби)куди, (все)таки, дарма(що), (таки)вивчив, (що)до, (будь)як, поки(що), де(в)чому, як(небудь), коли(сь), (де)інде, казна(як), як(найкраще).

Вправа 3. Списати, розкриваючи дужки. Пояснити написання прийменників. Тече вода з(під) явора яром (на)долину. Блаженний муж на лукаву не ступає раду, І не стане (на)путь злого, і з(лютим) не сяде. Із (за)лісу, з (за)туману місяць випливає. Душа летить (в) дитинство, як (у) вирій, бо їй (на) світі тепло тільки там. Є розгадка щастя (в) кожному зелі. Жити раз, але (в) огні. Живе лиш той, хто не живе (для)себе, хто (для) других виборює життя. Життя і мрія (в) згоді не бувають. І вічно борються, хоч миру прагнуть.

Оцінювання навчальних робіт

Оцінювання результатів вивчення української мови здійснюється на основі функціонального підходу до навчання практичного мовного курсу, який насамперед має забезпечити студентам уміння ефективно користуватися мовою як засобом пізнання, комунікації; високу мовну культуру особистості; сприяти формуванню громадянської позиції, національної самосвідомості.

Видами оцінювання навчальних досягнень студентів з української мови є *поточне, тематичне, семестрове, річне оцінювання та державна підсумкова атестація у формі ЗНО.*

Поточне оцінювання – це процес встановлення рівня навчальних досягнень студентів в оволодінні змістом предмета, уміннями та навичками відповідно до вимог програми. Поточне оцінювання носить заохочувальний, стимулюючий та діагностико-корегуючий характер, його необхідність визначається викладачем.

Поточне оцінювання здійснюється у процесі поурочного вивчення теми. Формами поточного оцінювання є індивідуальне, групове і фронтальне опитування (усно й письмово); виконання студентами різних видів письмових робіт; робота (взаємоконтроль) студентів у парах і малих групах; виконання завдань для самоконтролю тощо.

Тематичний контроль передбачає оцінювання засвоєних знань з кожної теми, що дає змогу усунути можливість випадковості при виведенні підсумкових оцінок. Формами тематичного контролю можуть бути самостійні роботи, що передбачають розгорнуті відповіді на запитання з елементами характеристики того чи іншого мовного явища; тестові завдання; завдання на редагування, відтворення достовірності (наприклад, формулювання правила, прикладів до нього тощо).

Підсумковий контроль здійснюється наприкінці семестру або навчального року; підсумкову оцінку за семестр виставляють за результатами тематичного оцінювання, за рік — на основі семестрових оцінок.

Для контрольної перевірки використовуються завдання тестового характеру, складені на матеріалі слова, сполучення слів, речення, груп пов'язаних між собою речень. Одиницею контролю є вибрані студентами правильні варіанти виконання завдань тестового характеру та самостійно дібрані приклади. Оцінювання здійснюється таким чином, щоб за зазначену роботу студент міг одержати від 1 бала (за сумлінну роботу, яка не дала задовільного результату) до 12 балів (за бездоганно виконану роботу). При оцінюванні розрізняють грубі та негрубі помилки; виправляються, але не враховуються такі ж орфографічні та пунктуаційні помилки, які чинні при оцінюванні контрольного диктанту.

Навчальні роботи (різні види вправ, тестових завдань і диктантів неконтрольного характеру тощо) оцінюються вимогливіше, ніж контрольні роботи, адже не вимагають знань значного за обсягом навчального матеріалу.

При оцінюванні навчальних робіт враховується: ступінь самостійності виконання робіт; етап навчання; обсяг роботи; рівень володіння розумовими операціями: вміння аналізувати, синтезувати, порівнювати, абстрагувати, класифікувати, узагальнювати, робити висновки щодо того чи іншого мовного явища.

Рекомендовані критерії оцінювання контрольних тестових завдань

Одиницею контролю є вибрані студентом правильні варіанти відповідей, виконання відкритих тестових завдань тощо. Позитивний бал виставляється при правильному виконанні не менше 50% завдань.

„12” балів ставиться, якщо бездоганно виконано усі завдання;

Примітка: „12” балів не ставиться за наявності виправлення

„11” балів ставиться за наявності одного-двох виправлень або неповної відповіді на 1 питання;

„10” балів ставиться за наявності трьох виправлень або за умови правильного виконання **не менше як 90% завдань**;

„9” балів ставиться за умови правильного виконання **не менше як 85% завдань**;

„8” балів ставиться за умови правильного виконання не менше як $\frac{3}{4}$ всього завдання (**75% завдань**);

„7” балів ставиться за умови правильного виконання **не менше як 65% завдань**;

„6” балів ставиться за умови правильного виконання **не менше як 55% завдань**; „5” балів – якщо правильно виконано не менше як половину завдань (**50 % завдань**);

„4” бали ставиться за умови правильного виконання **не менше як 45% завдань**;

„3” бали ставиться за умови правильного виконання **не менше як 35% завдань**;

„2” бали ставиться за умови правильного виконання **не менше як 25% завдань**.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

основна:

1. Авраменко О. Українська мова (рівень стандарту) : підручн. для 10 класу закл. загальн. середн. освіти. / Олександр Авраменко. – К.: Грамота, 2018. – 208 с.
2. 1. Авраменко О. Українська мова та література: Довідник. Завдання в тестовій формі: І ч./ О.М. Авраменко, М. Б. Блажко. – К.: Грамота, 2018. – 576 с.
3. Білецька О. Українська мова. Комплексна підготовка до ЗНО та ДПА / О.Білецька. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2018. – 592 с.
4. . Глазова О.П. Українська мова : Комплексне видання для підготовки до ЗНО та ДПА / О.П. Глазова, Н.М.Дика. – К.: Видавничий дім «Освіта», 2019.

допоміжна:

1. Полякова Л.О. Український орфографічний словник з граматичними таблицями + короткий правописний коментар. – Харків: Навчальна література, 2017.
2. Український правопис. – К., 1994.
3. Ющук І.П. Практикум з правопису української мови. – К., 2000. – 254 с.